

VI AINEKAVAD: SOTSIAALAINED**Sisukord**

VI AINEKAVAD: SOTSIAALAINED	1
1. AJALUGU	6
1.1. Ajalooõpetus II kooliastmes.....	6
1.1.1. 5.klass.....	8
1.1.2. 6. klass.....	9
1.2. Ajalugu III kooliastmes	11
1.2.1. 7. klass.....	13
1.2.2. 8. klass.....	14
1.2.3. 9. klass.....	15
2. ÜHISKONNAÕPETUS.....	18
2.1. Ühiskonnaõpetus I ja II kooliastmes	18
2.1.1. 1. klass.....	19
2.1.2. 2. klass.....	20
2.1.3. 3. klass.....	20
2.1.4. 4. klass.....	22
2.1.5. 5. klass.....	23
2.1.6. 6. klass.....	25
2.2. Ühiskonnaõpetus III kooliastmes	26
2.2.1. 9. klass.....	27
3. RELIGIOONIÕPETUS	31
3.1. Religiooniõpetus I kooliastmes	31
3.1.1. 1. klass.....	32
3.1.2. 2. klass.....	32
3.1.3. 3. klass.....	33
3.2. Religiooniõpetus II kooliastmes.....	34
3.2.1. 4. klass.....	34
3.2.2. 5. klass.....	35
3.2.3. 6. klass.....	35
3.3. Religiooniõpetus III kooliastmes	36
3.3.1. 7. klass.....	37
3.3.2. 8. klass.....	37
3.3.3. 9. klass.....	38

4. INIMESEÕPETUS ja BIOLOOGIA	39
4.1. Inimeseõpetus I kooliastmes	39
4.2. Inimeseõpetus II kooliastmes	43

Ainevaldkonda kuuluvad:

- ajalugu;
- ühiskonnaõpetus;
- inimeseõpetus;
- religiooniõpetus.

Sotsiaallainetes käsitletakse inimese ja ühiskonna toimimist minevikus ning tänapäeval. Sotsiaalainete vahendusel kujuneb õpilastes võime näha ühiskonna arengus põhjuslikke jm seoseid ning teha teadlikke valikuid seonduvalt iseenda ja sotsiaalse keskkonnaga, lähtudes ühiskonnas kehtivatest väärtustest ja moraalinormidest, ning toimida kõlbelise ja vastutustundliku ühiskonnaliikmena ning isiksusena.

Inimese- ja ühiskonnaõpetus on kooli õppekavas lõimitud 1-2. klassis eesti keele ja kunstiõpetuse, 3. klassis ka koduloo ainesse ning on tihedas seoses põhitunni jutustava osaga.

Õppe- ja kasvatuseesmärgid

Sotsiaalne pädevus. Sotsiaalne pädevus tähendab suutlikkust mõista inimühiskonna ajaloo ja nüüdisajal toimivate ühiskondlike muutuste põhjusi ja tagajärgi; tunda lihtsamaid sotsiaalteaduste uurimismeetodeid ja kasutada mõnda neist õppetöös ja igapäevases elus; luua tulevikutsenaariume ja -visioone mingis sotsiaalselt või personaalselt olulises valdkonnas; tunda ja austada inimõigusi ja demokraatiat, teadmisi kodanikuõigustest ning -vastutusest, nendega kooskõlas olevaid oskusi ja käitumist; ära tunda kultuurilisi eripärasid ja järgida üldtunnustatud käitumisreegleid; huvituda oma rahva, kogukonna ja maailma arengust, kujundada oma arvamusi ning olla aktiivne ja vastutustundlik kodanik.

Ainevaldkonna õppeainete õppega taotletakse, et õpilane:

omandab adekvaatse enesehinnangu ning teadmisi, oskusi ja hoiakuid, mis toetavad tervikliku ja autonoomse inimese kujunemist, terviseteadlikkuse, tervist tugevdava käitumise ning tervisliku eluviisi;

omandab tervikliku arusaama ühiskonna nähtustest ja protsessidest ning nende seostest ja mõjust;

mõistab kultuurilist mitmekesisust ja demokraatiat tähtsust ning ühiskonna jätkusuutliku arengu vajalikkust, aktsepteerides erinevusi;

hindab väärtusi, nagu vabadus, inimväärikus, võrdõiguslikkus, ausus, hoolivus, sallivus, vastutustunne, õiglus ja isamaalisus ning lugupidamine enda, teiste inimeste ja keskkonna vastu.

Ainevaldkonnasisese lõiminguga taotletakse, et õpilane:

areneks ennast teostavaks terviklikuks isiksuseks, kes suhtub endasse ja teistesse positiivselt, arvestab kaasinimesi, lähtub oma tegevuses üldinimlikest väärtustest, näeb ja mõistab ühiskonnas toimuvat ning tal on oskusi ja valmidust ühiskonnaellu sekkuda ning selles osaleda.

Ajalooõpetuses omandavad õpilased kultuuriruumis orienteerumiseks vajalikke teadmisi oma kodukoha ja maailma minevikust ning kultuuripärandist. Aine vahendusel suunatakse õpilane teadvustama, analüüsima ja kriitiliselt hindama ning tõlgendama minevikus aset leidnud sündmusi ja protsesse, nende omavahelisi seoseid ja seoseid tänapäevaga ning ajalooõpetuse erineva tõlgendamise põhjusi. Ajalooõpetus aitab kaasa teistes õppeainetes õpitava tervikuks sidumisele ning kujundab oskust mõista minevikunähtuste mõjul toimuvat arengut.

Inimeseõpetus lõimib õppesisu kõigis kooliastmes, toetades õpilase toimetulekut eakaaslaste hulgas, peres, kogukonnas ja ühiskonnas ning aitab õpilasel kujuneda sotsiaalselt küpseks ja teovõimeliseks isiksuseks. Inimeseõpetuse üldeesmärk on aidata kaasa õpilase sotsiaalses elus vajalike toimetulekuoskuste arengule, mille elluviimiseks kujundatakse õpilases terviklikku isiksust, sotsiaalset kompetentsust, terviseteadlikkust ja üldinimlike väärtusi, nagu ausus, hoolivus, vastutustunne ning õiglus. Seetõttu on inimeseõpetuse teemad lõimitud tihedalt enamikesse põhiainetesse ja klassiõpetaja omab pilku põhilistest vajadusest ning rõhuasetustest.

Ühiskonnaõpetuses omandavad õpilased sotsiaalse kirjaoskuse: teadmised, oskused, väärtused ja hoiakud ühiskonnas toimimiseks ning vastutustundlike otsuste tegemiseks. Õppeaine üldeesmärk on luua eeldused kodanikuidentiteedi ja ühiskonna sidususe tugevdamiseks ning aktiivse kodaniku kujunemiseks.

Kõik sotsiaalvaldkonna ained on toeks, et õpilasel areneks suutlikkus analüüsida oma käitumist ja selle tagajärgi, sobival viisil väljendada oma tundeid, aktsepteerida inimeste erinevusi ning arvestada neid suheldes; ennast kehtestada, seista vastu ebaõiglusele viisil, mis ei kahjusta enda ega teiste huve ega vajadusi.

Sotsiaalvaldkonna õppeainete kaudu õpitakse tundma ning järgima ühiskonnas kehtivaid väärtusi, norme ja reegleid, omandatakse teadmisi, oskusi ja hoiakuid sotsiaalselt aktsepteeritud käitumisest ning inimeste vastastikustest suhetest, mis aitavad kaasa tõhusale kohanemisele ja toime- tulekule perekonnas, eakaaslaste hulgas, kogukonnas ning ühiskonnas.

Sotsiaalainete kaudu kujundatakse alus maailmavaatelse mitmekesisusega arvestamiseks ning valmisolek dialoogiks erineva maailmavaate esindajatega. Kõigi valdkonna õppeainete seisukohalt on tähtis koostööoskus ja töötamine rühmas.

Üldpädevuste kujundamine

Pädevustes eristatakse järgmisi omavahel seotud komponente: teadmised, oskused, väärtushinnangud ja käitumine. Nimetatud nelja komponendi õpetamisel on kandev roll õpetajal, kelle väärtushinnangud ja enesekehtestamisoskus loovad sobiliku õpikeskkonna ning mõjutavad õpi- laste väärtushinnanguid ja käitumist.

Ettevõtlikkuspädevuse peamine kujundaja on ühiskonnaõpetus, kuid ka teised valdkonna õppeained. Õpitakse nägema probleeme ja neis peituvaid võimalusi, püstitama eesmärke, genereerima ideid ning neid teostama; õpitakse initsiatiivikust ja vastutust, tegema eesmärkide saavutamiseks koostööd; õpitakse tegevust lõpule viima, reageerima paindlikult muutustele, võtma arukaid riske ning tulema toime ebakindlusega; õpitakse ideede teostamiseks valima sobivaid ja

loovaid meetodeid, mis toetuvad olukorra, enda suutlikkuse ja ressursside adekvaatsele analüüsile ja tegevuse tagajärgede prognoosile ning on kooskõlas eesmärkidega.

Väärtuspädevuse kujundamist toetavad kõik ainevaldkonna õppeained erinevate rõhuasetuste kaudu. Näiteks toetavad suutlikkust mõista humanismi, demokraatia ja jätkusuutliku arengu põhiväärtusi ning nendest oma tegutsemises juhinduda ajalugu ja ühiskonnaõpetus; lugupidavat suhtumist erinevatesse maailmavaatelistesse tõekspidamistesse süvendab religiooniõpetus. Inimeseõpetus ja religiooniõpetus toetavad väärtussüsteemide mõistmist, mõtete, sõnade ja tunnetega kooskõlas elamist, oma valikute põhjendamist ning enda heaolu kõrval teiste arvestamist. Oskust seista vastu keskkete normide rikkumisele kujundavad ühiskonnaõpetus ja inimeseõpetus.

Õpipädevust toetatakse oskuste kujundamise kaudu. Iga sotsiaalvaldkonna õppeaine kujundab suutlikkust organiseerida õpikeskkonda ning hankida õppimiseks vajaminevaid vahendeid ja teavet, samuti oma õppimise planeerimist ning õpitu kasutamist erinevates kontekstides ja probleeme lahendades. Õppetegevuse ja tagasiside kaudu omandavad õppijad eneseanalüüsioskuse ning suudavad selle järgi kavandada oma edasiõppimist.

Enesemääratluspädevust – suutlikkust mõista ja hinnata iseennast; hinnata oma nõrku ja tugevaid külgi ning arendada positiivset suhtumist endasse ja teistesse; järgida tervislikke eluviise; lahendada tõhusalt ja turvaliselt iseendaga, oma vaimse, füüsilise, emotsionaalse ning sotsiaalse tervisega seonduvaid ja inimsuhetes tekkivaid probleeme – toetab peamiselt inimeseõpetus, ent rahvusliku, kultuurilise ja riikliku enesemääratluse kujundajana teisedki valdkonna õppeained.

Suhtluspädevuse kujundamisel on oluline roll kõigil valdkonna õppeainetel. Suutlikkust ennast selgelt ja asjakohaselt väljendada erinevates suhtlusolukordades; lugeda ning mõista teabe- ja tarbetekste ning ilukirjandust; kirjutada eri liiki tekste, kasutades kohaseid keelevahendeid ja sobivat stiili; väärtustada õigekeelsust ning väljendusrikast keelt taotlevad kõik valdkonna õppeained.

Matemaatika-, loodusteaduste- ja tehnoloogiaalane pädevust – suutlikkust kasutada erinevaid ülesandeid lahendades matemaatikale omast keelt, sümboleid ning meetodeid kõigis elu- ja tegevusvaldkondades – toetavad kõik valdkonna õppeained. Õpitakse otsima teavet, kasutades tehnoloogilisi abivahendeid, ja tegema saadud teabe alusel tõendus põhiseid otsuseid.

Sotsiaalset pädevust – suutlikkust ennast teostada, toimida teadliku ja vastutustundliku kodanikuna ning toetada ühiskonna demokraatlikku arengut; teada ning järgida ühiskonnas kehtivaid väärtusi ja norme ning erinevate sotsiaalsete keskkondade reegleid; teha koostööd teiste inimestega erinevates situatsioonides; aktsepteerida inimeste erinevusi ning arvestada neid suhtlemisel – toetavad ainetena nii ajalugu kui ka inimese- ja ühiskonnaõpetus.

Kultuuri- ja väärtuspädevust – võimet ja oskust tunnustada ideede, kogemuste ja tunnete kunstilist väljenduse tähtsust erinevate kunstiliikide kaudu nagu muusika, kujutavad kunstid, kirjandus ja visuaalsed kunstid – toetab õppeainena läbivalt ajalugu, samuti oskust ennast ea- ja võimetekohaselt ennast nende kaudu väljendada. Kõik sotsiaalsed süvendavad lugupidavat suhtumist erinevatesse maailmavaatelistesse tõekspidamistesse. Inimeseõpetus ning usundiõpetus toetavad väärtussüsteemide mõistmist, mõtete, sõnade ja tunnetega kooskõlas elamist, oma valikute põhjendamist ning enda heaolu kõrval teiste arvestamist. Oskus seista vastu keskkete normide rikkumisele ning sotsiaalse õigluse ja eri soost inimeste võrdse kohtlemise põhimõtete järgimine on üks õppekava üldeesmärke, mille kujundamisel on suurem rõhk ühiskonnaõpetusel ja inimeseõpetuse

Lähedase eesmärgiseade ja õppesisuga õppeained moodustavad ainevaldkonna. Ainevaldkonna peamine eesmärk on vastava valdkonnapädevuse kujunemine, mida toetavad õppeainete eesmärgid ja õpitulemused. Valdkonnapädevuse kujunemist toetavad ka teiste ainevaldkondade õppeained ning tunni- ja kooliväline tegevus.

Läbivad teemad

Läbiva teema „**Elukestev õpe ja karjääri planeerimine**” käsitlemisega aidatakse õpilasel kujuneda isiksuseks, kes on valmis õppima kogu elu, täitma erinevaid rolle muutuvast õpi-, elu- ja töökeskkonnas ning kujundama oma elukäiku teadlike otsuste kaudu, et teha mõistlikke kutsevalikuid.

Läbiva teemaga „**Keskkond ja jätkusuutlik areng**” toetatakse õpilase kujunemist sotsiaalselt aktiivseks, vastutustundlikuks ja keskkonnateadlikuks inimeseks, kes püüab leida lahendusi keskkonna- ja inimarengu küsimustele, pidades silmas nende jätkusuutlikkust.

Läbiva teema „**Kodanikualgatus ja ettevõtlikkus**” käsitlemisega toetatakse õpilase kujunemist aktiivseks ning vastutustundlikuks kogukonna- ja ühiskonnaliikmeks, kes mõistab ühiskonna toimimise põhimõtteid ja mehhanisme ning kodanikualgatuse tähendust, on ühiskonda lõimitud, toetub oma tegevuses riigi kultuuritraditsioonidele ja arengusuundadele ning osaleb poliitiliste ja majandusotsuste tegemises.

Läbiva teema „**Kultuuriline identiteet**” käsitlemisega toetatakse õpilase kujunemist kultuuriteadlikuks inimeseks, kes mõistab kultuuri osa inimeste mõtte- ja käitumistaadi kujundajana ja kultuuride muutumist ajaloo vältel ning kellel on ettekujutus kultuuride mitmekesisusest ja kultuuriga määratud elupraktika eripärast nii ühiskonna ja terviku tasandil (rahvuskultuur) kui ka ühis- konna sees (regionaalne, professionaalne, klassi-, noorte- jms kultuur; subkultuur ja vastukultuur) ning kes väärtustab omakultuuri ja kultuurilist mitmekesisust, on kultuuriliselt salliv ning koostööaldis.

Läbiva teema „**Teabekeskond**” käsitlemisega toetatakse õpilase kujunemist infoteadlikuks inimeseks, kes tajub ja teadvustab ümbritsevat infokeskkonda ning suudab seda kriitiliselt analüüsida ja selles toimida olenevalt oma eesmärkidest ning ühiskonnas omaks võetud kommunikatsioonietikast.

Läbiva teemaga „**Tehnoloogia ja innovatsioon**” toetatakse õpilase kujunemist uuendusaltiks ja tänapäevaseid tehnoloogiaid eesmärgipäraselt kasutada oskavaks inimeseks, kes tuleb toime kiiresti muutuvast tehnoloogilises elu-, õpi- ja töökeskkonnas.

Läbiva teema „**Tervis ja ohutus**” käsitlemisega toetatakse õpilase kasvamist vaimselt, emotsionaalselt ja füüsiliselt terveks ühiskonnaliikmeks, kes on võimeline käituma turvaliselt ning kujundama tervet keskkonda.

Läbiva teemaga „**Väärtused ja kõlblus**” taotletakse õpilase kujunemist kõlbliselt arenenud inimeseks, kes tunneb nüüdisajal rahvusvaheliselt üldtunnustatud väärtusi ja kõlbluspõhimõtteid, järgib neid koolis ja väljaspool kooli, ei jää ükskõikseks, kui neid eiratakse, ning sekkub vajaduse korral oma võimaluste piires.

1. AJALUGU

Õppe-eesmärgid II kooliastmele

Põhikooli ajalooõpetusega taotletakse, et õpilane:

- huvituks minevikus olnust;
- õpib tundma kodukohta ja Eesti ajalugu süstemaatiliselt, Euroopa ja maailma ajalugu nii ülevaatlilikult (orienteeruvalt) kui ka detailselt (vastavat ajastut kõige enam iseloomustavate sündmuste ja protsesside kaudu);
- õpib mõistma kaasaja sündmusi;
- õpib omandama, tõlgendama, hindama, talletama ja edastama ajalooalast informatsiooni;
- oskab eristada ajaloofakti tõlgendusest ja arvamusest;
- mõistab põhjuse - tagajärje, sarnasuse-erinevuse, järjepidevuse ja tõenduse olemust ajaloo sündmuste ja - protsesside käsitlemisel;
- väärtustab kultuurilist mitmekesisust;
- tunneb ja kasutab erinevaid õpivõtteid, tekstiliike ja teabeallikaid.

1.1. AJALOOÕPETUS II KOOLIASTMES

Juhtmotiivid, üldpädevuste arendamine ja lõiming teiste õppeainetega

Ajalugu õpetab 5.- 6. klassis klassiõpetaja. Tunnid toimuvad perioodõppe vormis, lisaks võib kasutada regulaarseid nädalatunde.

Loodusainete ja koduloo käigus on laps kodunenud oma lähima ümbruse maastiku ja ajalooga. Põllutööd ja vanade ametite tutvustamine 3. klassis seob õpilasi Eesti ajaloo ja esisade-emade praktilise argipäevaga. Nooremates klassides kuulud muinasjuttudes on samuti lapsepärases vormis esitatud ennemuistset elu-olu. 5. klassis algab tõeline ajalugu. Lapse pilk juhitakse nii ajaluliselt kui ruumiliselt tema elukeskkonnast kaugemale. 5.- 6. klassini käiakse läbi inimkonnaarengu tee müütiliselt, eelajalooliselt kultuuriastmelt klassikalise antiikaja ja keskajani.

Õpetus on kultuuriajalooliselt orienteeritud. Ajaloo kultuurilooline põhimotiiv on: igal kultuuril on midagi omast ja erilist ning samas annab iga kultuur midagi ka inimkonna ajaloole ja meie oma kultuurile. Seeläbi pannakse alus arusaamale, et tõeliselt inimlik nähtus, kultuur, on inimkonna ühise arengu vili.

Ajalooõpetuses omandavad õpilased kultuuriruumis ning ajaloolises keskkonnas orienteerumiseks vajalikke teadmisi ja oskusi. Ajaloo õppimine põhikoolis pole entsüklopeediline, vaid eksemplaarne, s.o. ajaloomaterjaliga tutvutakse valikuliselt. Seejuures kehtib eelnimetatud kronoloogiline põhimõte. Maailma ajalugu käsitletakse valitud teemade kaudu.

Eelkõige eeldab ajalugu õpetajalt head jutustamisoskust, mis vahendaks elavaid ajaloo pilte. See nn elav pilt tõstetakse järgmisel päeval õpetajapoolse suunamise ja õpilaste jutustamise läbi taas teadvusesse. Läbitöötatud materjali põhjal tehakse ainevihikusse kokkuvõtte koos vastavate ajaloo faktide ning terminitega. Tunni- või kodutööna lisanduvad õpilase tehtud illustratsioonid. Pildiline õpetus, mõtet ja tunnet hõlmav käsitus võimaldab lapsele kaasaelamist ja kaasatundmist ajalooliste tegelaste tegudele ja kannatustele. Seega mõjustab ajalooõpetus inimese eetika kujunemist. Metoodiliselt on tähtis, et lapsed säilitavad konkreetse-piltliku esituse kaudu elava aja-

ja ruumimõiste, milles on tajutavad varasematele aegadele omane olustik ja kaugete paikade maastik. Teisest küljest saab paljude näidete varal selgeks, kuidas kaasaeg rajaneb varasemate kultuuride saavutustel. Sel viisil saab lastes juurduda tunnetus: maailma eri rahvastes puhkevad inimkultuuri erinevad õied, igal kultuuril on midagi omast ja erilist ning samas annab iga kultuur midagi ka inimkonna ajaloole ja meie oma kultuurile. Nii avardub selles eas kasvava lapse sisemine silmapiir kaugemale geograafilistest piiridest ja tekib arusaam, et tõeliselt inimlik nähtus, kultuur, on inimkonna ühine asi. Õpetaja juhib tähelepanu kreeka-rooma ajaloo järeelmõjudele kuni tänaseni, samuti tagajärgedele, mis olid ristsõjadel Kesk-Euroopa arengule.

Mõisteid, mida teisel kooliastmel omandatakse valdavalt jutustavas kontekstis ja mäluväljas, hakatakse alates 6. klassist rohkem teadvustama. Suunavate küsimuste ning vestlusega arendatakse analüüsivat ja kausaalset mõtlemist. 6. klassist alates suudavad õpilased kausaalse mõtlemise arengu läbi tajuda ajalugu ka põhjuslikkuse aspektist. See võimaldab õpetajale uut metoodilist ainekäsitlemist, probleemide püstitamist ja vastuste otsimist, grupitöö vorme, põhjendatud otsusteni jõudmist.

Ajalugu arendab ja süvendab maailmahuvi. Ajalooliselt tekkinud vaadeldakse millenagi, mis vajab edasiarendust ja ergutab järelemõtlemist tuleviku ideaalsete ja reaalsete kujundamisvõimaluste üle.

Ajalooõpetus aitab kujundada õpilaste väärtuspädevust läbi erinevate kultuuride ja nende arengu analüüsi ja tunnetamise. Nii näiteks aitab olümpiamängude korraldamine Vana-Kreeka teema juures õpilasel mõista ja väärtustada teistlaadi ühiskonda. Ajalool on oluline roll empaatiavõime kujundamisel, kuna õpilane saab õppe kaudu läbi tunnetada ja mõista teiste kultuuride ja ajastute esindajate maailma, vaadelda maailma kellegi teise seisukohast lähtudes

Enesemääratluspädevuse arengut toetab ajalooõpetus rahvusliku, kultuurilise ja riikliku enesemääratluse kujundamise kaudu. Kodukoha ja Eesti ajaloo tundmaõppimine aitab õpilasel määratleda ennast kui eestlast, kujundada enda rahvuslikku ja kultuurilist identiteeti. Enesemääratluspädevust toetab ka eneseanalüüsi oskuse arendamine ning koostöiste õppevormide kasutamine.

Õpipädevust toetatakse oskuste kujundamise kaudu. Ajalooõpetus toetab oskust leida ja kriitiliselt hinnata teavet ning õpitu kasutamist erinevates kontekstides ja probleeme lahendades. Oluline on kausaalse mõtteviisi kujundamine – seoste leidmise ja analüüsimise oskuse kujundamine. Ajaloospetsiifiliselt kujundatakse oskust ajas orienteeruda, oskust analüüsida ajaloolise keskkonna kujunemist, ajaloomõisteid kasutada, ning ajalooallikaid kasutada ja analüüsida. Lisaks arendab ajalooõpetus oskust küsimusi esitada ning neile vastata, funktsionaalset kirjaoskust, kriitilist mõtlemist, arutlusoskust, oma seisukoha kujundamise ja põhjendamise oskust, empaatiavõimet ja koostöövõimet.

Suhtluspädevuse kujundamise seisukohalt on oluline funktsionaalne kirjaoskus, mida ajalooõpetus kujundab. Samuti on tähtis oma arvamuse selge väljendamise ja põhjendamise oskus, mida ajalootundides kujundada saab.

Ajalugu kujundab ka matemaatikapädevust – suutlikkust kasutada erinevaid ülesandeid lahendades matemaatikale omast keelt, sümboleid ning meetodeid.

Ettevõtlikkuspädevust kujundab probleemide nägemine võimaluste ja lahenduste allikana. Probleemide lahendamiseks ideede genereerimine ning teostamine arendab samuti ettevõtlikkuspädevust. Oluline on ka koostöö väärtustamine, mis aitab ideid ellu viia.

Ajalooõpetus lõimub teiste õppeainetega. Lastega retsiteeritakse tekste erinevatest kultuuriajastutest. 5. klassis valmistab klass ette Kreeka – ainelise näidendi. Materjalina saab kasutada nii mütoloogiat kui katkendeid eepostest. Koos kreeka ajalooaiga võib teha sissejuhatuse ka kreeka keelde ja kirja, rooma ajalooaiga seoses tutvustada ladina keelt. Nii lõimub aine ema- ja võõrkeeleõppega.

Suurimaks waldorfkoolide 5. klasside õpilasi hõlmavaks projektiks on Vana – Kreeka olümpiamängud. Korraldatavad olümpiamängud lõimivad liikumist, draamaõpetust, muusikaõpetust ja ajalugu.

Samuti lõimub ajaloo aine geograafiaga. Töö kaartidega, kaartide kasutamine ajalooallikatena ja ajaloo seostamine geograafilise kontekstiga võimaldavad korrata geograafia aines omandatud.

1.1.1. 5.klass

Õppesisu:

- kultuuriepohhid: India, Pärsia, Egiptus, Vana-Kreeka. Ajatelg piltlikult;
- Vanaindia veedade, upanišaadide, Bhagavadgita mütoloogiline sisu. Kastisüsteemi tekkimine. Buddha elu. Vanairaani kultuur, paikseks jäämine, põlluharimise ja karjakasvatuse algus. Zarathustra elu, tekstid Avestast ja Bundeheshist;
- Mesopotaamia linnkultuurid. Gilgameši epos. Kiilkiri;
- Vana - Egiptuse mütoloogia. Egiptuse suurte kultuurisaavutuste näited. Riigi tekkimine. Geograafia ja ajaloo seos;
- Hiina, Kesk- ja Ladina-Ameerika ajalugu legendides;
- Vana – Kreeka. Kreeka mütoloogia. Eeposed: Ilias ja Odüsseia. Homeros;
- Kreeka polise tekkimine. Kreeka – Pärsia sõjad. Vana – Kreeka kultuur. Hellenism. Aleksander Suur. Filosoofia ja ajalooteaduse tekkimine. Herodotos.

Projektid:

Vana – Kreeka aine näidend, Olümpiamängud.

Lõiming teiste ainetega

- Kunstiõpetus – arhitektuur: püramiidid, templid; keraamika; skulptuur, skulptuuride modelleerimine savist, reljeef;
- kirjandus – mütoloogiad, piiblilood, erinevate rahvaste müüdid, eeposed; näidendid;
- kehaline kasvatus – 5. klasside olümpiamängud;
- muusika – laulud kreeka ja idamaade meeleolus, ettevalmistus 5. klasside olümpiamängudeks;
- religiooniõpetus – kattuvad teemad;
- eesti keel – suuline ja kirjalik eneseväljendus erinevates tunnitegevustes.

Taotletavad õpitulemused

5. klassi lõpetaja:

- oskab kasutada aja mõistega seonduvaid sõnu ja fraase: aeg, muinasaeg, vanaaeg, sajand, aastatuhat, e.Kr;

- teab ühiskonna arenemise põhilisi ajajärke muinas- ja vanaajal;
- mõistab vanaaja kultuuripärandi tähtsust inimkonna ajaloo, esitab näiteid erinevatest kultuurivaldkondadest;
- eristab fakti arvamusest;
- vaatleb maailma minevikus elanud inimeste pilgu läbi, püüab aru saada nende inimeste elulaadist ja tegevusmotiividest;
- väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, oskab koostada piltlikku ajatelge, kasutab ajalookaarti.
- analüüsib põhjusi ja tagajärgi;
- mõistab põhjuseid, tagajärgi ning nendevahelisi seoseid;
- analüüsib oma teadmisi ja oskusi;
- teeb koostööd ning arvestab erinevaid arvamusi;
- mõistab minevikus toimunu seoseid tänapäevaga;
- näitab kaardil ja põhjendab, miks ja mis piirkondades sai alguse põlluharimine;
- kirjeldab mõnda minevikusündmust ja inimeste eluolu minevikus;
- leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid;
- väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kava ja lühijuttu, ümberjutustust tunnis räägitu põhjal, kasutab ajalookaarti;
- selgitab, miks, kus ja millal tekkisid vanaaja kõrgkultuurid, ning näitab kaardil Egiptust ja Mesopotaamiat;
- selgitab, milline oli vanaaja riiklik korraldus, kirjeldab vanaaja elulaadi ja religiooni Egiptuse ning Mesopotaamia näitel;
- tunneb vanaaja kultuuri- ja teadussaavutusi: meditsiini, matemaatikat, astronoomiat, kirjandust, kujutatavat kunsti, Egiptuse püramiide ja Babülioni rippaedu; teab, et esimesed kirjasüsteemid olid kiilkiri ja hieroglüüfkiri;
- teab, et Iisraelis tekkis monoteistlik religioon; selgitab, mis on Vana Testament;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid tsivilisatsioon, linnriik, vaarao, mummia, sfinks, tempel, püramiid, preester;
- teab, kes olid Thutmosis III, Ramses II, Tutanhamon, Hammurabi, Mooses ja Taavet, ning iseloomustab nende tegevust;
- näitab kaardil Kreetat, Kreekat, Balkani poolsaart, Ateenat ja Spartat ning kirjeldab riigi laienemist hellenismi perioodil;
- teab, et Vana-Kreeka tsivilisatsioon sai alguse Kreeta-Mükeene kultuurist;
- tunneb Vana-Kreeka ühiskonnakorraldust Ateena ja Sparta näitel ning võrdleb neid kirjelduse põhjal;
- kirjeldab Vana-Kreeka kultuuri ja eluolu iseloomulikke jooni järgmistes valdkondades: kirjandus, teater, religioon, kunst, sport;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid polis, rahvakoosolek, akropol, agora, türann, aristokraatia, demokraatia, kodanik, ori, eepos, olümpiamängud, teater, tragöödia, komöödia, skulptuur, Trooja sõda, hellenid, tähestik;
- teab, kes olid Zeus, Herakles, Homeros, Herodotos, Perikles ja Aleksander Suur, ning iseloomustab nende tegevust.

1.1.2. 6. klass

Õppesisu:

- aeg ja ajaarvamine, muinas- ja vanaaja periodiseerimine. Ajalugu ja ajalooallikad. 13 Muinasaja arengujärgud ja nende üldiseloomustus: kiviaja inimese tegevusalad,

põlluharimise algus, loomade kodustamine, käsitöö areng, metallide kasutusele võtmine, Eesti muinasaja üldisloomustus, Pulli, Kunda. Eesti ajalugu muistsest vabadusvõitlusest Jüriöö ülestõusuni. Vabad linnad. Hansa teke;

- Vana – Rooma. Romulus ja Remus. Seitse müütilist kuningat. Patriitsid ja plebeid. Rooma riigi tekkimine, ülesehitus, funktsioneerimine. Rooma õigus. Rooma Vabariik. Rooma Keisririik. Eluolu ja kultuur. Insenerikunst. Eesti Rooma rauaajal. Rooma võimu laienemine Vahemere maades. Hannibal, kodusõjad Roomas. Caesar, vabariigi lõpp. Rooma keisririik, ühiskondlik korraldus. Augustus, Rooma impeerium ja selle lõhenemine. Vana-Rooma kultuur, rahvas ja eluolu, Rooma kui impeeriumi keskus ja antiikaja suurlinn, kunst ja arhitektuur, avalikud mängud, Rooma õigus. Ristiusu teke, Uus Testament;
- Rooma impeerium ajalookaardil. Kristluse tekkimine ja levik. Varakristlik kirik, tagakiusamine. Muhamed ja islami levik. Võitlus Rooma ja Kartaago vahel. Impeeriumi nõrgenemine ja kokkuvarisemine. Rahvasterändamine, hunnid ja goodid. Ajalookaart. Iisraeli ja Juuda riik;
- feodaalsuhted. Läänisüsteem. Linnade teke. Frangi riik. Karl Suur. Saksa – Rooma Keisririik;
- keskaja kultuur. Kloostrikultuur. Paavst ja keiser;
- kristluse levik, katoliku kirik. Ristisõjad, rüütlid ja rüütliordud. Bütsants. Venemaa ristiusustamine;
- Ajaloo kandumine Vahemere äärest Loode- ja Kesk – Euroopasse. Ida ja Lääne kohtumine.

Taotletavad õpitulemused

6.klassi lõpetaja:

- omab ettekujutust inimkultuuri arengust keskaja lõpuni;
- oskab kasutada aja mõistega seonduvaid sõnu ja fraase: aeg , muinasaeg , vanaaeg , sajand, aastatuhat , e.Kr , p.Kr;
- teab ühiskonna arenemise põhilisi ajajärke muinas- ja vanaajal;
- mõistab vanaaja kultuuripärandi tähtsust inimkonna ajaloos, esitab näiteid erinevatest kultuurivaldkondadest;
- tunneb mõnda olulist sündmust kodukoha ja Eesti ajaloost, seostab neid omavahel;
- mõistab, et ajaloosündmustel ja -nähtustel on põhjused ja tagajärjed, loob lihtsamaid põhjuslikke seoseid (näiteks analüüsib mõnda sündmust);
- teab, et mineviku kohta saab teavet ajalooallikatest, mõistab ajalooallika tähtsust ning erineva tõlgendamise võimalikkust, oskab töötada lihtsamate allikatega;
- eristab fakti arvamusest;
- vaatleb maailma minevikus elanud inimeste pilgu läbi, püüab aru saada nende inimeste elulaadist ja tegevusmotiividest;
- analüüsib enda teadmisi ja oskusi;
- organiseerib õpikeskkonda ja hangib õppimiseks vajaminevat teavet;
- väljendab end selgelt ja asjakohaselt;
- mõistab inimese eluviisi ajaloo jooksul toimunud arengut ja väärtushinnanguid;
- kirjeldab muinasaja inimese eluviisi ja tegevusalasid;
- teab, missuguseid muudatusi ühiskonnaelus tõi kaasa metallide kasutusele võtmine;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid kiviaeg, pronksiaeg, rauaajal, varanduslik ebavõrdsus, sugukond, hõim;
- teab, et Eesti esimesed asustusalad olid Pulli ja Kunda inimasula, ning näitab neid kaardil;
- näitab kaardil Apenniini poolsaart, Vahemerd, Kartaagot, Roomat, Konstantinoopolit, Ida-Roomat ja Lääne-Roomat;

- teab Rooma riigi tekkelugu ning näitab kaardil Rooma riigi territooriumi ja selle laienemist;
- selgitab Rooma riigikorda eri aegadel;
- iseloomustab eluolu ja kultuuri Rooma riigis;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid vabariik, foorum, kapitolium, Colosseum, patriits, plebei, konsul, senat, rahvatribuun, orjandus, amfiteater, gladiaator, leegion, kodusõda, kristlus, piibel, Rooma õigus, provints, Ida-Rooma, Lääne-Rooma, Kartaago, Konstantinoopol, ladina keel;
- teab, kes olid Romulus, Hannibal, Caesar, Augustus ja Jeesus Kristus, ning iseloomustab nende tegevust;
- iseloomustab läänikorda, feodaalset hierarhiat, seisuslikku ühiskonda, naturaalmajandust, talupoegade ja feodaalide elulaadi;
- kiriku osa keskaja ühiskonnas ning kultuuripärandi säilitajana ja maailmapildi kujundajana;
- teab, kuhu tekkisid keskaegsed linnad, iseloomustab keskaegse linna eluolu;
- iseloomustab Frangi riigi osatähtsust varakeskaegses ühiskonnas ja Frangi riigi jagunemist;
- teab, kes olid Karl Suur ja Justinianus I, ning iseloomustab nende tegevust;
- iseloomustab araabia kultuuri ja selle mõju Euroopale, näitab kaardil araablase vallutusi;
- seletab ja kasutab mõisteid: koraan, Muhamed, mošee, Meka;
- kirjeldab viikingite elu, nimetab ja näitab kaardil nende retkede põhisuundi;
- väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, oskab koostada kava, kasutab ajalookaarti.

Lõiming teiste ainetega

- Matemaatika – rooma ja araabia numbrid.
- Geograafia – informatsiooni leidmine kaardilt.
- Religiooniõpetus – kattuvad teemad.
- Eesti keel – suuline ja kirjalik eneseväljendus erinevates tunnitegevustes.

Erinevused riiklikust õppekavast

9. klassi lõpuks saavutatakse põhikooli riikliku õppekavaga ettenähtud õpitulemused. Muistset Eestit käsitletakse 4. klassis kodukohast lähtuvalt. 5. klassis alustatakse Vanade Idamaade tundmaõppimisega, kust minnakse edasi Vana-Kreekani. 6. klassis käsitletakse Vana-Roomat kuni keskajani.

1.2. AJALUGU III KOOLIASTMES

Juhtmotiivid

7. klassis korraldatakse võimalusel õppekäike, ekskursioone ning õppetunde muuseumis ja arhiivis. Selleks on Eesti muinas- ja keskaja õppimiseks palju võimalusi. Õppekäigud ning ekskursioonid ajaloolises keskkonnas tekitavad suuremat huvi kodukoha ajaloo vastu. Siit võiks alata esimese uurimusliku töö kirjutamine.

Aktiivse õppetegevuse kaudu õpitakse nägema ühiskonna arengus olulisi seoseid ja probleeme, neid analüüsima, tegema järeldusi, pakkuma lahendusi, kujundama oma seisukohta ning seda põhjendama.

Õpitakse leidma kaardil Frangi riigi asukohta ja selle jagunemist, viikingite retkede põhisuundi, araablaste asuala ja vallutusi ning võrreldakse tänapäeva kaardiga. Õpitakse tundma ja iseloomustama feodaalse ühiskonna tunnusjooni ning võrreldakse erinevate seisuste elulaadi. Iseloomustatakse kiriku osa ja tegevust keskaegses ühiskonnas, õpitakse tundma islami usu põhitunnuseid ning araabia kultuuri eripära. Käsitletakse eestlaste eluolu ja tegevusalasid muinasaja lõpus, võitlust võõrvõimude sissetungi vastu ning muistse vabadusvõitluse tagajärgi. Õpilasi suunatakse otsima jõukohast lisamaterjali keskaegse ja varauusaegse ühiskonna kohta. Õpitakse koostama kava, lühijuttu ja referaati ning neid ette kandma, sh IKT vahendeid rakendades. Õpitakse tundma riikidevahelise sõjategevuse põhjusi, tulemusi ja tagajärgi Inglismaa ning Prantsusmaa näitel. Iseloomustatakse ja võrreldakse romaani ja gooti stiili ning renessanssi. Analüüsitakse maadeavastuste eeldusi ja põhjusi ning suunatakse õpilasi leidma ja selgitama maadeavastuste mõju ühiskonna edasisele arengule ning uue maailmapildi kujunemisele. Õpitakse tundma reformatsiooni tähendust ja mõju keskaja ühiskonna, majanduse ning kultuuri arengule. Käsitletakse ajalooliste isikute tegevust ning nende rolli erinevates ajaloosündmustes.

8. klassis õpitakse tundma valgustusajastul toimunud muutusi riikide valitsemises. Analüüsitakse poliitiliste reformide mõju ühiskonna arengule, käsitledes seda erinevate inimeste vaatevinklist. Tuvastatakse erinevusi reformide ja revolutsioonide kaudu toimunud muutustes. Võrreldakse USA riiklikku korraldust Euroopa uusaegsete riikide omaga ning õpitakse tundma uusaegse ühiskonna põhijooni Euroopas. Õpitakse tundma Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni sõdade põhjusi, tagajärgi ning mõju Euroopale, tööstusliku pöörde mõju majandusele ja ühiskonnale 19. sajandil ning rahvusriikide kujunemist Saksamaa näitel; Eesti rahvusliku liikumise eeldusi, sündmusi ja liidreid. Analüüsitakse ning õpitakse tundma Esimese maailmasõja põhjusi ja tagajärgi ning Eesti iseseisvumisega seotud sündmuste käiku. Kaardil vaadatakse Esimese maailma-sõja eel tekkinud liituseid, sõja käiku ja osalenud riike ning Versailles' rahu tulemusel kujunenud Euroopa riikide piire, võrreldes seda olukorda tänapäeval valitsevaga. Kolmandas kooliastmes on oluline omandada uurimistöo koostamise kogemus. 8. klassis sobivad selleks kodukoha ajalooa seotud teemad.

9. klassis kasutatakse erinevaid õppemeetodeid, sh aktiivõpet: vestlus, diskussioon, väitlused, projektõpe, loovülesande, kava, ajajoone, skeemi ja plaani, õpimapi koostamine, rolli- ja otsustamängud, praktilised ja uurimistööd (nt töö allikate ja kaardiga, töölehe ja kontuurkaardi täitmine, arutluse kirjutamine, infootsing teabeallikatest ja infoanalüüs), tegevuspõhine õpe (nt dramatiseeringud, mudelite ja makettide valmistamine).

Õpitulemused III kooliastme lõpus:

Põhikooli lõpetaja:

- iseloomustab ajaloo põhietappe näidete kaudu;
- mõistab eri ajastute kultuuripanust ning iseloomustab tähtsamaid ajaloosündmusi, isikuid ja kultuurinähtusi;
- võrdleb ajaloosündmusi ja -nähtusi, leiab sarnasusi ja erinevusi, toob esile põhjusi ja tagajärgi, arutleb märksõnade/küsimuste toel, kujundab oma seisukoha ning põhjendab seda nii suuliselt kui ka kirjalikult;
- teab Eesti ühiskonna arengujärke ja tähtsamaid ajaloosündmusi, seostab kodukoha, Eesti ja Euroopa ajalugu maailma ajalooa ning saab aru, et ajaloosündmusi võib tõlgendada mitmeti;
- töötab mitmesuguste ajalooallikatega, kommenteerib ja hindab neid kriitiliselt;
- otsib, analüüsib ja kasutab ajalooinfot, koostab kava ja mõistekaarti, ajalooferaatid ja lühikirjutusi, esitleb seda suuliselt ja kirjalikult ning IKT vahendeid kasutades;

- töötab kaardiga ja koostab lihtsamaid skeeme;
- asetab end minevikus elanud inimese olukorda.

Kasutatakse erinevaid õppemeetodeid, sh aktiivõpet: vestlus, diskussioon, väitlused, projektõpe, loovülesande, kava, ajajoone, skeemi ja plaani, õpimapi koostamine, rolli- ja otsustumängud, praktilised ja uurimistööd (nt töö allikate ja kaardiga, töölehe ja kontuurkaardi täitmine, arutluse kirjutamine, infootsing teabeallikatest ja infoanalüüs), tegevuspõhine õpe (nt dramatiseeringud, mudelite ja makettide valmistamine).

1.2.1. 7. klass

Õpitulemused

Õpilane:

- mõistab seoseid tänapäeva ja varem toimunu vahel;
- teab ristsõdade eesmärgi ja tulemusi;
- nimetab Eesti muinasmaakondi ja suuremaid linnuseid, iseloomustab eestlaste eluolu muinasaja lõpul, Eesti ristiusustamist ja muistset vabadusvõitlust;
- teab, kuidas kujunes Bütsantsi riik ning tekkis Vana-Vene riik;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *paavst, patriarh, piiskop, preester, munk, nunn, senjäär, vasall, feodaal, pärisori, Inglise parlament, raad, tsunft, gild, Hansa Liit, Mõõgavendade Ordu, Liivi Ordu, romaani stiil, gooti stiil*;
- teab, kuidas mõjutasid varauusaegset ühiskonda maadeavastused, tehnoloogia areng ja reformatsioon;
- iseloomustab Eesti arengut 16. sajandil, majanduse ja linnade arengut ning reformatsiooni mõju;
- seletab Liivi sõja põhjusi ja tagajärgi;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *maadeavastused, reformatsioon, protestandid, luteri usk, renessanss, humanism*;
- teab, kes olid Kolumbus, Martin Luther ja Leonardo da Vinci, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Kesk- ja varauusaeg

Vana-Vene riik. Linnad ja kaubandus, linnade teke ja eluolu, hansakaubandus Põhja-Euroopas, tsunftikord, linnade valitsemine.

Põhja-Euroopa ja Eesti. Skandinaavia eluviis ja ühiskond, viikingite retked. Eesti keskajal, elu-olu muinasaja lõpus. Muinasmaakonnad, muistne vabadusvõitlus ja ristiusustamine, ühiskonna struktuur. Valitsemine, Liivi Ordu. Linnad. Keskaja ühiskond Saksamaa, Inglismaa ja Prantsusmaa näitel. Saksa-Rooma keisririik, parlamendi kujunemine Inglismaal, Prantsusmaa ühendamine, eluolu keskajal.

Ühiskond varauusajal, tehnoloogia, uue maailmapildi kujunemine. Tehnoloogia areng, majandussuhted, humanism, kujutav kunst, Leonardo da Vinci. Suured maadeavastused: Kolumbus, Magalhaes, Vasco da Gama. Ameerika avastamine, maadeavastuste tähendus Euroopale ja Euroopa mõju avastatud maades. Konkistadooride tegevus Ameerikas. Reformatsioon Saksamaal. Martin Luther. Eesti 16. sajandil, reformatsioon, haldusjaotus ja linnad.

Lõiming teiste ainetega

- Kunst – kirik kui sakraalehitis, kaardi kujundamine.
- Geograafia – informatsiooni leidmine kaardilt, viikingite retked, araablaste retked, maadeavastused, Eesti muinasmaakonnad.
- Kirjandus – muistset vabadusvõitlust käsitlevad teosed.

1.2.2. 8. klass**Õpitulemused**

8. klassi lõpetaja:

- teab, mis muutused toimusid Rootsi ja Vene ajal Eesti võimukorralduses, talurahva elus, hariduses ja kultuuris ning mis olid Põhjasõja tagajärjed Eestile;
- iseloomustab valitsemiskorralduse muutusi uusajal: seisuslik riik, absolutism, valgustatud absolutism, parlamentarism;
- selgitab Prantsuse revolutsiooni ning Napoleoni reformide põhjusi, tagajärgi ja mõju;
- toob esile ühiskonna ümberkorraldamise võimalusi reformide ja revolutsiooni teel ning saab aru, mille poolest need erinevad;
- teab, mis muutused toimusid Euroopa poliitilisel kaardil Vestfaali rahu ning Viini kongressi tulemusena, ning näitab neid kaardil;
- teab, kuidas tekkisid Ameerika Ühendriigid, ja iseloomustab Ameerika Ühendriikide riigikorraldust;
- iseloomustab baroki ja klassitsismi põhijooni;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *valgustus*, *reform*, *revolutsioon*, *restauratsioon*, *absolutism*, *parlamentarism*;
- teab, kes olid Napoleon, Louis XIV, Peeter I ja Voltaire, ning iseloomustab nende tegevust.
- näitab kaardil Esimeses maailmasõjas osalenud riikide liite;
- iseloomustab rahvuslikku liikumist Eestis ja Euroopas;
- selgitab Eesti iseseisvumist;
- teab Esimese maailmasõja põhjusi ja tagajärgi;
- iseloomustab 19. sajandi ja 20. sajandi alguse peamisi kultuurisaavutusi;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *rahvusriik*, *monopol*, *linnastumine*, *rahvuslik liikumine*, *venestamine*, *autonoomia*, *Antant*, *Kolmikliit*, *liberalism*, *konservatism*, *sotsialism*.

ÕppesisuUusaeg

Uusaja ühiskonna põhijooned Euroopas, absolutismi kujunemine, Louis XIV, valgustusfilosoofia, Inglise kodusõda ja restauratsioon, Inglismaa ja Prantsusmaa, 18. sajandi valgustatud absolutism, Preisimaa näitel, Friedrich II.

Eesti Rootsi ja Vene riigi koosseisus, valitsemine, keskvõim ja aadli omavalitsus, Balti erikord, Põhjasõda, Peeter I, Eesti talurahvas 17. ja 18. sajandil, muutused majanduses ja poliitikas, vaimuelu (religioon, haridus, kirjasõna).

USA iseseisvumine, Iseseisvussõda, USA riiklik korraldus. Industriaalühiskonna kujunemine, tööstuslik pööre, vabrikutootmine, linnastumine, industriaalühiskonna sotsiaalne pale, 19. sajandi poliitilised õpetused.

Rahvuslus ja rahvusriigid, rahvusluse kasv Euroopas, rahvusriigi loomine Saksamaa näitel, Saksa keisririik.

Eesti 19. sajandil ja 20. sajandi algul, Vene impeeriumi äärealade poliitika, talurahvaseadused, rahvuslik ärkamine, selle eeldused, liidrid ja üritused, venestusaeg, 1905. aasta revolutsiooni tagajärjed.

Esimene maailmasõda, uue jõudude vahekorra kujunemine Euroopas, sõja põhjused, kulg ja tagajärjed, maailmasõja mõju Eestile. Eesti iseseisvumine: autonoomiast Vabadussõjani.

Kultuur 19. sajandil ja 20. sajandi algul: eluolu, ajakirjandus, seltsiliikumine.

Prantsuse revolutsioon ja Napoleoni ajastu. Prantsuse revolutsiooni põhjused ja kulg, Napoleoni reformid, Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni sõdade tähtsus Euroopa ajaloos.

Kultuur: barokk, klassitsism.

Lõiming teiste ainetega

- Kunstiõpetus – erinevate motiivide joonistamine.
- Geograafia – kaardiõpetus Eesti, Euroopa ja maailma kaart.
- Inglise keel – riiklikud sümbolid.
- Kirjandus – elulood, olustikukirjeldus, olustik, ilukirjandus, biograafiline inimene sõjas valikute ees, tekstianalüüs.
- Emakeel – tekstianalüüs, suuline ja kirjalik eneseväljendusoskus.
- Muusika – rahvushümnid, rahvuslik muusika, laulupidu.
- Loodusteadused – teaduse ja tehnika areng.

1.2.3. 9. klass

Õpitulemused

9. klassi lõpetaja:

- mõistab sõjajärgse inimese eluviisi ja väärtushinnanguid;
- mõistab seoseid tänapäeva ja varem toimunu vahel;
- näeb probleeme, analüüsib põhjusi ja tagajärgi;
- võrdleb erinevate ajastute väärtushinnanguid, oskab neid aktsepteerida ning mõista tehnoloogiliste komponentide osa ühiskonna arengus;
- näitab kaardil Esimese maailmasõja järel toimunud muutusi (Versailles' süsteem);
- toob esile rahvusvahelise olukorra teravnemise põhjusi 1930. aastail;
- iseloomustab ning võrdleb demokraatlikku ja diktatuurset ühiskonda;
- iseloomustab ning võrdleb Eesti Vabariigi arengut demokraatliku parlamentarismi aastail ja vaikel ajal; ja
- iseloomustab kultuuri arengut ja eluolu Eesti Vabariigis ning maailmas, nimetab uusi kultuurinähtusi ja tähtsamaid kultuurisaavutusi;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *demokraatia*, *diktatuur*, *autoritarism*, *totalitarism*, *ideoloogia*, *fašism*, *kommunism*, *natsionaalsotsialism*, *repressioon*, *Rahvaste Liit*, *Versailles' süsteem*, *vaikiv ajastu*, *parlamentarism*, *Tartu rahu*;

- teab, kes olid Jossif Stalin, Benito Mussolini, Adolf Hitler, Franklin Delano Roosevelt, Konstantin Päts ja Jaan Tõnisson, ning iseloomustab nende tegevust.
- näitab kaardil Teise maailmasõja sõjategevust Idarindel, Läänerindel, Vaiksel ookeanil ja Põhja-Aafrikas ning muudatusi Teise maailmasõja järel;
- iseloomustab, milline oli rahvusvaheline olukord Teise maailmasõja eel, ja toob esile Teise maailmasõja puhkemise põhjusi;
- selgitab MRP ja baaside lepingu tähtsust Eesti ajaloos;
- iseloomustab Eesti Vabariigi iseseisvuse kaotamist;
- teab, millal algas ja lõppes Teine maailmasõda, toob esile Teise maailmasõja tulemused ja tagajärjed;
- teab, mis riigid tegutsesid koostöös Saksamaaga ning mis riikidest moodustus Hitlerivastane koalitsioon;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *MRP, holokaust, küüditamine, baaside leping, okupatsioon, ÜRO*;
- iseloomustab külma sõja olemust ning toob esile selle avaldumise valdkonnad ja vormid;
- näitab kaardil olulisemaid külma sõja aegseid kriisikoldeid ja muutusi maailma poliitilisel kaardil 1990. aastail;
- iseloomustab tööstusriikide arengut USA ja Saksamaa Liitvabariigi näitel;
- iseloomustab kommunistlikku ühiskonda NSV Liidu näitel ning Eesti arengut NSV Liidu koosseisus;
- toob esile kommunistliku süsteemi kokkuvarisemise põhjused ja tagajärjed;
- analüüsib Eesti iseseisvuse taastamist ja Eesti Vabariigi arengut;
- iseloomustab kultuuri ja eluolu 20. sajandil;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *perestroika, glasnost, külm sõda, kriisikolle, kollektiviseerimine, industrialiseerimine, plaanimajandus, massirepressioon, Atlandi Harta, Euroopa Liit, NATO, Balti kett, laulev revolutsioon*;
- teab, kes olid Mihhail Gorbatšov, Boris Jeltsin, Arnold Rüütel, Lennart Meri, Edgar Savisaar ja Mart Laar, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Lähiajalugu

Rahvusvaheline olukord, Pariisi rahukonverents, poliitiline kaart pärast Esimest maailmasõda, Rahvasteliidu tegevus ja mõju, sõjakollete kujunemine Aasias ja Euroopas.

Maailmamajandus, ülemaailmse majanduskriisi põhjused, olemus ja tagajärjed.

Demokraatia ja diktatuurid 1920.–1930. aastail, demokraatia ja diktatuuri põhijooned, demokraatia Ameerika Ühendriikide näitel, autoritarism Itaalia näitel, totalitarism NSV Liidu ja Saksamaa näitel.

Eesti Vabariik, Vabadussõda, Asutav Kogu, maareform ja põhiseadus, demokraatliku parlamentarismi aastad, vaikiv ajastu, majandus, kultuur ja eluolu, välispoliitika.

Kultuur ja eluolu kahe maailmasõja vahel, uued kultuurinähtused, teadus, tehnika areng, aatomi-uuringud, auto ja lennuk, raadio, kino ja film, kirjandus ja kunst, uued propagandavahendid.

Rahvusvaheline olukord. Lääneriikide järeleandmised Saksamaale. München. MRP.

Sõjategevuse üldiseloomustus, sõja algus ja lõpp, sõdivad pooled, rinded, holokaust, ÜRO asutamine.

Eesti Teise maailmasõja ajal, baaside ajastu, iseseisvuse kaotamine, juuniküüditamine, sõjategevus Eesti territooriumil, Nõukogude ja Saksa okupatsioon.

Külm sõda, külma sõja põhijooned ja avaldumisvormid, kriisid ja sõjad.

Läänemaaailm USA ja Saksamaa Liitvabariigi näitel. USA ühiskond, sisepoliitika, ühiskondlikud liikumised, välispoliitika. Saksamaa Liitvabariigi majanduse areng, Ida- ja Lääne-Saksamaa suhted.

Kommunistlikud riigid, kommunistliku süsteemi teke. NSV Liit, stalinism, sula, stagnatsioon.

Eesti Nõukogude okupatsiooni all, piiride muutumine, repressioonid, kollektiviseerimine, industrialiseerimine, poliitiline juhtimine, kultuur ja eluolu.

Kommunistliku süsteemi lagunemine, *perestroika* ja *glasnost*, Mihhail Gorbatšov, Boris Jeltsin, Saksamaa ühinemine.

Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamine. Laulev revolutsioon, Balti kett, põhiseadusliku korra taastamine.

Maailm alates 1990. aastaist, üldülevaade, Euroopa Liidu laienemine, NATO laienemine, uued vastasseisud.

Kultuur ja eluolu 20. sajandi teisel poolel. Teaduse ja tehnika areng, aatomiuuringud, infotehnoloogia, massikultuur, naine ja ühiskondlik elu, muutused mentaliteedis.

Lõiming teiste ainetega

- Geograafia – Euroopa ja maailma poliitiline kaart.
- Reaalained ja loodusained – muutused igapäevaelus.
- Kirjandus, muusika, kunst – sõdadevaheline olustik, kirjeldused majanduskriisist, eesti-aegne elu, elulood.

Erinevused riiklikust õppekavast

9. klassi lõpuks saavutatakse põhikooli riikliku õppekavaga ettenähtud õpitulemused.

2. ÜHISKONNAÕPETUS

2.1. ÜHISKONNAÕPETUS I JA II KOOLIASTMES

Juhtmotiivid

Koos teiste õppeainetega aitab ühiskonnaõpetus kaasa noore inimese kujunemisel ennast teostavaks, kaasinimesi arvestavaks, sotsiaalselt pädevaks ühiskonnaliikmeks.

Õppeainena on ühiskonnaõpetusel nii poliitiline, majanduslik, sotsiaalne, kultuuriline kui ka ideede dimensioon. Lähtuvalt olemasoleva ühiskonnakorralduse tundmaõppimisest tuleb toetada ja ergutada mõttevahetust ka tuleviku ideaalsete kujundamisvõimaluste üle.

Ühiskonnaõpetuse tunnis omandatud teadmised, oskused ja hoiakud seostuvad tihedalt teistes õppeainetes (ajaloos, geograafias, inimeseõpetuses jt) õpituga, olles aluseks elukestvatele õppele. Esimesel kooliastmel käsitletakse ühiskonnaga seotut integreeritult teiste õppeainetega (emakeel, loodusõpetus, kodulugu), tähtpäevade ja pühade puhul kuulub vastav vestlusteema põhitunni raamidesse. Kogemuslikult õpitakse ühiskonnaelu korraldust selle põhjal, kuidas on korraldatud klassi ja kooli elu, kuidas jaotuvad ülesanded ja kohustused, kuidas toimub vastastikuste suhete reguleerimine. Teisel kooliastmel käsitletakse ühiskonnaga seotud teemasid emakeeles (infoallikad, nende kasutamine; raamatukogu), ajaloos ning sündmuste ja tähtpäevadega seotud vestlustes (ühiskonna, sh Eesti ühiskonna kujunemislugu; rahvas, isamaa, kodumaa, rahvussümboolika; inimõigused, põhiseadus, valimised) koolielu igapäevasituatsioonidest lähtuvalt, igapäevase kasvatustöö osana (lapse õigused ja kohustused, kooli eeskirjad, erinevate huvide ja vajadustega inimesed, konflikti lahendamine, tolerantsus, sallivus, koostöö, kohuse- ja vastutustunne, ausus, väärikus jne

I-II kooliastmes ühiskonnaõpetuse ainetunde eraldi tunniplaanis pole, ühiskonnaga seotut käsitletakse integreeritult teiste õppeainetega (emakeel, loodusõpetus, kodulugu), tähtpäevade ja pühade puhul kuulub vastav vestlusteema põhitunni raamidesse. III kooliastmes on eraldi ühiskonnaõpetuse ainetund. Kogemuslikult õpitakse ühiskonnaelu korraldust selle põhjal, kuidas on korraldatud klassi ja kooli elu, kuidas jaotuvad ülesanded ja kohustused, kuidas toimuvad inimestevahelised suhted ja koostöö, milline tähtsus on sallivusel, kohusetundel, aususel.

Õppe-eesmärgid I kooliastmele

- tajuda ühiskonda kui inimeste eksisteerimise viisi;
- tähtsustada perekonda ja selle traditsioone;
- järgida üldtunnustatud käitumisreegleid;
- omandada oskused, mis aitavad käituda kollektiivis, kohaneda eakaaslaste hulgas;
- äratada huvi oma kultuuri ja teiste kultuuride vastu;
- kujundada lugupidamine individuaalsetesse ja kultuurilistesse eripäradesse;
- omandada üldised teadmised oma kodukoha ja Eesti kohta;
- omandada esmased teadmised pere majandamise, ühiskonnale oluliste ametite, raha, selle teenimise ja kasutamise kohta;
- mõista kodanikualgatuse ja vabatahtliku töö olemust ja vajalikkust;
- omandada oskus koguda endale huvi pakkuvat teavet;
- teadvustada oma õigus saada abi erinevates elusituatsioonides.

2.1.1. 1. klass

Üldtunnustatud käitumisreeglid omandatakse eelkõige õpetajate eeskuju põhjal. Rahvuslike traditsioonidega tutvuvad lapsed eesti keele tundides kasutatava õppematerjali kaudu, aga ka aasta jooksul ette tulevate tähtpäevade tähistamise teel. Rahvakalendri pühi ja teisi meie kultuuriruumile omaseid pühi tähistatakse kuupidudel, pühade puhul valmistatakse traditsioonilisi toite, lauldakse laule, mängitakse laulumänge jne, sidudes tervikuks muusikaõpetuse, eesti keele, koduloo, ühiskonnaõpetuse, kehalise kasvatuse, käsitöö ja kunstiõpetuse. Seoses rahvuslike traditsioonidega tutvumisega, puutuvad lapsed kokku ka isiklikest ja perekondlikest eripäradest tulenevate erisuste ja variatsioonidega. Kujuneb sallivus erinevate väärtuste ja kommete suhtes. Samas tunnetab laps ka perekonna ühtekuuluvust ja tähtsust oma elu kujundajana. Suhtlemisoskuste omandamine toimub erinevaid võimalusi kasutades. Oluline on laste aktiivne tegevus kogu õppetegevuse jooksul. Muusikaõpetus ja emakeele õpetus arendavad aktiivset kuulamisoskust. Eurütmiharjutused õpetavad lastele žestide keelt. Eneseväljendamist liikumise abil õpitakse ka kehalises kasvatuses.

Koostööoskusi kujundatakse nii rühmatöodes erinevates ainetundides kui kuupidude etteastete ettevalmistamise juures. Samuti suuremate ürituste korraldamisel nagu näiteks talgutel osalemine, klassi esindamine jõululaadal või koolidevahelisel üritusel. Koos tegevuste plaanimine ja kavandamine annab lapsele ka oskuse arvestada teiste arvamusega, arvestada ja hinnata inimeste erinevusi.

Õppetegevus:

- klassi käitumisreeglite sõnastamine;
- kuupeod ja rahvakalendri tähtpäevade tähistamine. Kuupidude ettevalmistamine ja neil esinemine;
- rühmatööd erinevates õppeainetes;
- osalemine töotalgutel;
- õpitavate võõrkeelte kultuuriga tutvumine läbi õpetaja vahendatud kirjanduse, laulude ja mängude;
- õppekäigud kodukohaga tutvumiseks.

Õppesisu:

perekond, ühiskond, reeglid. Traditsioonid ja kodumaa kultuur. Rühmas ja ühiskonnas väärtustatud omadused.

Taotletavad õpitulemused

1. klassi lõpetaja:

- tajub ühiskonda kui inimeste eksisteerimise viisi;
- tähtsustab perekonda ja selle traditsioone;
- on viisakas, sõbralik, vastutustundlik, väärikas, töökas, täpne, aus, pakub abi abivajajale;
- oskab käituda kollektiivis, kohaneb eakaaslaste hulgas;
- tunneb huvi oma kultuuri vastu;
- peab lugu kultuurilistest eripäradest, on salliv erinevuste suhtes;
- oskab näidete abil selgitada vabatahtliku töö olemust.

2.1.2. 2. klass

Erinevate rahvaste kultuuriga tutvutakse peamiselt võõrkeele tunnis. Samuti on kasuks väliskülalistega suhtlemine (väikese keeleoskuse puhul kasvõi õpetaja vahendusel), aga ka võõrkeelsed rahvusliku muusika kontserdid.

Kontsertide ja näituste külastamine on väärtuslikuks õppetegevuseks ka kodumaa rahvakultuuriga tutvumisel. Õppekäigud tutvustavad kodukoha loodust, aga ka olulisi kultuuri- ameti- jt asutusi. Raamatukoguga tutvumine on oluline, et laps leiaks huvi või vajaduse korral teda huvitavat teavet. Oma kodukoha asula, looduse ja spordialade tundmine on oluline ka tervise aspektist. Ohutu liikumise eelduseks on ümbruse tundmine ja ka huvi selle vastu, liikumishuvi omakorda on aga eelduseks tervetele eluviisidele. Samuti õpetab ümbrusega tutvumine lapsele austust ja hoolivust looduse vastu ning on aluseks loomuliku ja puhta keskkonna väärtustamisele.

Töotalgutel osalemine arendab koostööoskusi, ka oskust töötada koos väga erinevate oskustega erivanuseliste inimestega. Samas õpetab see kodanikualgatuse ja vabatahtliku töö olemust.

Õppetegevus:

- kuupeod ja rahvakalendri tähtpäevade tähistamine. Kuupidude ette valmistamine ja neil esinemine;
- rühmatööd erinevates õppeainetes;
- osalemine töotalgutel;
- õpitavate võõrkeelte kultuuriga tutvumine läbi õpetaja vahendatud kirjanduse, laulude ja mängude;
- õppekäigud kodukohaga tutvumiseks;
- kontserdikülastused.

Õppesisu:

rahvakalender, traditsioonid. Erinevad kultuurid ja kombed. Kodukoha loodus ja linna olulisemad ametiasutused.

Taotletavad õpitulemused

2. klassi lõpetaja:

- tajub ühiskonda kui inimeste eksisteerimise viisi;
- tähtsustab perekonda ja selle traditsioone;
- on viisakas, sõbralik, vastutustundlik, väärikas, töökas, täpne, aus, pakub abi abivajajale;
- oskab käituda kollektiivis, kohaneb eakaaslaste hulgas;
- tunneb huvi oma kultuuri ja teiste kultuuride vastu;
- peab lugu kultuurilistest eripäradest, on salliv erinevuste suhtes;
- tunneb oma kodukoha loodust, tähtsamaid ameti-, spordi-, tervishoiu- ja kultuuriasutusi.

2.1.3. 3. klass

Ühiskonnaõpetuse aine töövormideks sobivad suuline arutelu, gruppitööd, osalemine diskussioonides. Lähtepunktiks on alati õpilaste olemasolevad teadmised, millelt saab suunavate

küsimuste abil liikuda uute teemakäsitlusteni. Aruteludele tasub kutsuda ühiskonnas oluliste ametite esindajaid.

Koostöö ja suhtlemine võõrastega, arutelud ühiskonnas olulistel teemadel õpetavad lastele individuaalsete eripärade arvestamist ja hindamist. Ühiskonnaõpetuse teemade käsitlemine pakub võimalusi tööks erinevate allikatega. Nii areneb laste oskus otsida sobilikke materjale, aga ka funktsionaalne kirjaoskus.

Ühiskonnaõpetus on tihedalt tänapäevaga seotud õppeaine. Nii tuleb eraldi käsitleda momendil aktuaalset temaatikat. Lapsed saavad välja tuua käsitletava teemaga seonduvad probleemid, pakkuda välja lahendusviise. Õpitakse kuulama teiste arvamust, erinevate arvamustega arvestama, lahendusvõimalusi analüüsima, kujundatakse matemaatikapädevust. Lapsed omandavad oskuse luua lihtsaid tulevikuvisiioone, mis on oma elu juhtimise seisukohalt oluline oskus.

Kolmandal õppeaastal toimub moraalsete käitumise põhimõtete teadvustamine, mis on seotud religiooniõpetusega. Samuti teadvustab laps nüüd ennast erilise ja teistest erineva, maailmast eraldi seisva isiksusena. On arenguliselt soodus periood toetada õpetusega individuaalsete erinevuste väärtustamist.

Seoses religiooniõpetusega käsitletakse hea ja kurja ja õigluse ning teiste vooruste teemasid. Aruteludes antakse lastele mõista, et neil on alati õigus saada abi, kui nad tunnevad, et ei suuda olukorda lahendada või on tunnistajaks ebaõiglusele. Siinkohal on oluline ka eneseväljendamise- ja -kehtestamisoskus, oskus küsida abi.

Koduloo ainetükkides tutvutakse vanade ametitega, teadvustatakse nende tööde olulisust mineviku ja tänapäeva ühiskonnas. Ühiskonnaõpetus lõimub siin emakeele-, muusika- ja kunsti- ning käsitööõpetusega.

Matemaatikas õpitakse rahaühikuid, matemaatikateadmiste rakendamiseks, aga ka kodanikuna toimetulekuoskuseks on pere eelarve arvutamine. See seostub raha teenimise ja kulutamise põhimõtete teadvustamisega, arusaamisega, et töö ja ajal on omamoodi ka rahaline väärtus, mis annab inimesele võimaluse oma töö eest elatiseks raha teenida. Arutletakse soovide ja vajaduste erinevuse üle ning väärtushinnangute üle. Siinkohal lõimub õpetusse religiooniõpetus, mis on omakorda lõimitud põhitunni temaatikasse.

Kooli laadal või koolidevahelisel üritusel klassi esindamine, kuupeo korraldamine või ka koolis või kodukohas töötalgute korraldamine õpetavad kodanikualgatuse põhimõtteid ning tähtsust, samas liidavad klassi kollektiivi.

Õppetegevus:

- kuupeod ja rahvakalendri tähtpäevade tähistamine. Kuupidude ette valmistamine ja neil esinemine. Klassi näidendi lavastamine ja esitamine. Kooli jõululaada korraldamine;
- rühmatööd erinevates õppeainetes. Arutelud ja diskussioonid. Töö allikatega. Osalemine töötalgutel;
- õpitavate võõrkeelte kultuuriga tutvumine läbi õpetaja vahendatud kirjanduse, laulude ja mängude. Õppekäigud kodukohaga tutvumiseks. Kontserdi- ja teatrikülastused.

Õppesisu:

hea ja halb, erinevad väärtushinnangud. Käitumine kollektiivis. Abi saamine ja õigused. Töö ja raha.

Oodatavad õpitulemused

3. klassi lõpetaja:

- tajub ühiskonda kui inimeste eksisteerimise viisi;
- tähtsustab perekonda ja selle traditsioone;
- järgib üldtunnustatud käitumisreegleid: on viisakas, sõbralik, vastutustundlik, väarikas, töökas, täpne, aus, pakub abi abivajajale;
- tunneb ära ebaõigluse ja oskab sellele vastu seista;
- oskab käituda kollektiivis, kohaneb eakaaslaste hulgas;
- tunneb huvi oma kultuuri ja teiste kultuuride vastu;
- peab lugu individuaalsetest ja kultuurilistest eripäradest, on salliv erinevuste suhtes;
- tunneb oma kodukoha loodust, tähtsamaid ameti-, spordi-, tervishoiu- ja kultuuriasutusi;
- on omandanud esmased teadmised pere majandamise, ühiskonnale oluliste ametite, raha, selle teenimise ja kasutamise kohta;
- oskab näidete abil selgitada kodanikualgatuse ja vabatahtliku töö olemust ja vajalikkust;
- oskab koguda endale huvi pakkuvat teavet;
- teadvustab oma õigust saada abi erinevates elusituatsioonides, oskab abi küsida.

Erinevused riiklikust õppekavast

I kooliastmes on ühiskonnaõpetuse teemad lõimitud põhiainete ainekavva.

Õppe-eesmärgid II kooliastmele

- õppida tundma oma kogukonda, kodukanti, kodumaad ja selle ümbrust, sealseid kombeid ning inimesi nende erinevustega;
- tutvuda kodanikuühenduste ning nende tegevusega, samuti vabatahtliku tööga, osaleda abitöödel, talgutel;
- tunda demokraatia põhimõtteid;
- õppida koostama ühiseid reegleid ning neid austada;
- tunda peamisi inimõigusi ja lapse õigusi;
- omandada põhioskused raha kasutamisel;
- tutvuda erinevate elukutsetega;
- saada teadlikuks tarbijaks (sealhulgas toimetulek reklaamiga);
- austada loomingut erinevais vormides;
- arendada koostööoskusi.

2.1.4. 4. klass

Ühiskonnaõpetus on 4. klassis lõimitud kogu õppetöösse, eelkõige aga inimeseõpetusse. Inimeseõpetuse peamisteks märksõnadeks on sel aastal samuti meie: meie kodukant, koostöö ja heateod. Suurt rõhku pannakse sotsiaalsete oskuste arendamisele, eelkõige mängudes, aga ka töötegemisel. Just seltsivuse arendamise eesmärgil on liikumistundides suur rõhk ringmängudel ja grupiharjutustel. Mängudes on kindel põhimõte tähtsustada koostööd ning vältida võistlust.

Koostööoskuste arendamine on osa igapäevasest kasvatustööst. Probleemide esile kerkides võetakse kiiresti aeg teema ühiseks arutlemiseks, lahenduste plaanimiseks. Nii tekib harjumus keerulisi olukordi ühiselt lahendada ning võtta ka vastutus lahenduse eest.

Teise inimese mõistmise, teise emotsioonide või arvamusega toimetulemise õppimisel tulevad appi erinevad õppeained. Võõrkeeltes alustatakse tõlkimist, kuid ei tõlgita otse, vaid tõlgendatakse fraasi ning tõlgitakse tervet mõtet. Muusika meeleolude väljendamine liikumises on abiks õppides kehakeele lugemist, tunnete väljendamist ning tõlgendamist. Võimlemises on olulised osavuse, julguse, enesekindluse õppimine, enese ja teiste jälgimine, ohu tunnetamine.

Oma silmaga vaadatakse kodukanti, matkatakse, külastatakse ametite esindajaid. Võimalusel osaletakse talgutöödel või kellegi abistamisel. Kõikjal õppekäikudel arutletakse eriliste elamuste, aga ka tervise ja ohutuse aspektide üle. Samas, emakeeletundides käsitletakse kodukoha lugude ja legendide temaatikat.

Rahvuslike sündmuste ja tähtpäevadega seoses vesteldakse põhitunnis oluliste mõiste ja märkide üle (rahvas, isamaa, kodumaa, rahvussümbolika jms).

Õppetegevused:

matkad, õppekäigud. Vabatahtlik tegevus. Mängud. Arutelud.

Õppesisu:

kodukoht. Kodukoha kombed. Perekond ja suguvõsa. Naabruskond. Sõpruskond. Kogukond ja traditsioonid. Koostöö ja ühistevus;

Taotletavad õpitulemused

4. klassi lõpetaja:

- teab ja hoiab kogukonna traditsioone;
- seletab oma sõnadega ja kasutab kontekstis mõistet *vabatahtlik tegevus*;
- osaleb võimalusel vabatahtlikus tegevuses;
- pakub vajajatele abi.

2.1.5. 5. klass

Ühiskonnaõpetus on 5. klassis lõimitud kogu õppetöösse. Peamisteks märksõnadeks on Eestimaa ja selle rahvas, inimesed oma erinevustega ja rollidega, ühistevus ja kodanikualgatus kodukohas. Eesti ühiskonna kujunemislugu saab vestlusteemaks seoses erinevate tähtpäevadega, kuid seda käsitletakse ka geograafiatundides, kus õpitakse tundma esmalt Eestit ning siis kogu Läänemere piirkonda. Eakohase uudishimu rahuldamise ning igat laadi erinevuste märkamise eesmärgil tutvutakse kõikvõimalike vastandlike näidetega nii Eesti kui naabermaade ja nende rahvaste kohta. Koolielu igapäevasuhtes lähtuvalt, igapäevase kasvatustöö osana on teemaks erinevate huvide ja vajadustega inimesed, konflikti lahendamine, tolerantsus, sallivus, koostöö, kohuse- ja vastutustunne, ausus, väarikus jne. Igapäevases tegevuses toetatakse oma emotsioonide väljendamise oskuse ja teiste emotsioonide talumise arengut. Koostööoskuste arendamine on osa igapäevasest kasvatustööst. Probleemide esile kerkides võetakse kiiresti aeg teema ühiseks arutlemiseks, lahenduste plaanimiseks. Nii tekib harjumus keerulisi olukordi ühiselt lahendada

ning võtta ka vastutus lahenduse eest. Olulisel kohal on inimeste erinevat rollide märkamine ja eristamine. Siinkohal on abiks nii geograafiatunnid kui igasugused õppekäigud, tutvumine ühenduste liikmete ja nende tegevusega. Siinkohal pakuvad tuge ka hästi kavandatud rollimängud ning ühistegevused (näidend vms). Nii mängudes, tööd tehes kui õppekäikudel on oluline enese ja teiste jälgimise oskus ning tähelepanelikkus ohu suhtes. Muuhulgas on oluline privaatsuse hindamine ning oskus öelda *ei* – enese kaitseks. Samuti peaks teravnema taju abivajajat märgata ning kujunema oskus abi pakkuda, aga ka vajadusel vastu võtta. Siinkohal on abiks erinevad õppekäigud ja osalemine talgutel või abitöödel, kuid kindlasti ka õppetöö ühistegevused ja igapäevane koolielu. Enda terviklikkuse seisukohalt on oluline õppida eraldama oma mõtteid ja võõraid mõtteid. Selle oskuse kujunemisel on abiks emakeeleõpetus, milles käsitletakse vastavat grammatilist sisu. Ka liikumistundides lisandub grupiharjutustele isiklikum lähenemine – alustatakse üksikute liigutuste iseseisvat harjutamist. Samas kujuneb hingeline ühtsuse ja seotuse tunne kogu inimkonnaga ning kogu maailmaga. Abiks on tutvumine inimesega läbi aegade ajaloos ning tutvumine maailmaga geograafias ja selle kõikvõimalike eripalgeliste asukatega looma- ja taimeõpetuses. Kogu maailma mitmekesisust õpitakse tundma hingelise suhte kaudu. Ka Maad käsitletakse elava, ühtse organismina. Lood võõrastest loomadest, taimedest teenivad teistki eesmärki – rahuldada eakohast tohutud teadmishimu.

Õppetegevused:

matkad, õppekäigud. Vabatahtlik tegevus. Mängud. Arutelud.

Õppesisu:

Eestis ja kodukohas elavad rahvarühmad, rahvused, religioonid. Inimesed oma erinevustega ja erinevad rollid;

Eesti naaberriigid;

kodukohas tegutsevate seltside, klubide ja ühenduste tegevus. Eakohased kodanikualgatused võimalused. Koostöö ja ühistegevus.

Oodatavad õpitulemused

5. klassi lõpetaja:

- seletab oma sõnadega ning kasutab kontekstis mõisteid *rahvus*, *riik*, *võrdõiguslikkus* ja *sallivus*;
- nimetab Eestis ja kodukohas elavaid rahvarühmi ning kirjeldab nende eluolu ja kultuuritraditsioone;
- nimetab Eestis esindatud peamisi usundeid ja kirjeldab nende kombeid;
- toob näiteid naiste ja meeste võrdsete õiguste ja nende rikkumise kohta Eestis;
- suhtub sallivalt erinevustesse;
- teab, mis on isikutunnistus ja reisidokumendid;
- nimetab ja näitab kaardil Eesti naaberriike ning toob näiteid, kuidas muu maailm mõjutab elu Eestis; *kodanikuühendus* ja *kodanikualgatus*;
- nimetab kodukohas tegutsevaid seltsi, klubisid ja ühendusi ning kirjeldab nende tegevust;
- nimetab kodukohas või koolis tegutsevaid noorteorganisatsioone ning kirjeldab nende tegevust;
- teab kodukoha kodanikualgatusi ning võimalusel algatab ise;
- toob näiteid vabatahtliku töö kasulikkuse kohta, märkab probleeme ja pakub vajajatele abi.

2.1.6. 6. klass

Ühiskonna kujunemise ja selle reeglitega ning inimõigustega tutvutakse ajaloo teemade raames, peamiselt seoses Vana-Kreeka ja Vana-Roomaga. Kokkulepped ja reeglid ning nende loomine ja täitmine on kindlasti aktuaalsed seoses kooli igapäevaeluga. Samuti käsitletakse aruteludes kindlasti lapse õiguste ja kohustuste temaatikat. Matemaatikas õpitakse protsentarvutust ning lahendatakse erinevaid rahaga toimetamise ülesandeid. Süvenetakse ka laenamise teemasse.

Targa tarbija kasvamisel on abiks kindlasti igasugune käsitöö, milles tähtsustatakse isetehtu võlu ja kordumatust, asjade otstarbekust ja säästlikkust materjalide kasutamisel. Samuti on toeks aiandus, kus tutvutakse toiduainete kasvatamise tarkustega. Pidev kogemus käsitöö tegemisega ja isiklikud kohtumised aastate jooksul erinevate meistritega õpetavad väärtustama kunsti ja autorlust.

Info otsimine ja sellest väärtusliku eristamine on esmalt emakeeleõpetuse eesmärk, kuid seostub tekstitööga erinevates õppeainetes. Õpitakse kasutama raamatukogu ja teisi mahukaid infokogusid. Analüüsitakse erinevaid meediakanaleid, ka reklaami. Siinkohal haakub õpetus tihedalt kunstiõpetusega. Tuleb õppida ka ohutu suhtlemise reegleid – nii otseses kui meediast vahendatud suhtluses. Siinkohal on tihedalt lõimitud ühiskonna- ja inimeseõpetus.

Õppetegevused:

õppekäigud. Arutlused. Mängud. Projektitööd.

Õppesisu:

- ühiskonna valitsemine ja sellega seotud kohustused. Kohalik omavalitsus;
- seadus ja reegel. Reeglite loomine;
- inimõigused;
- õpilaste osalemine koolielu korraldamises. Kodukord, klassi reeglid, mängureeglid;
- lapse õigused ja kohustused;
- raha kasutamine ja planeerimine;
- elukutsed ja õppimine;
- tarbimine. Töökultuur;
- raamatukogu;
- meediakanalid ja infotarbimine;
- autorlus ja autoriõigused.

Taotletavad õpitulemused

6. klassi lõpetaja:

- seletab oma sõnadega ja kasutab kontekstis mõisteid *inimõigus*, *seadus*, *demokraatia*. Tunneb demokraatia põhimõtteid (arvamuste mitmekesisus, sõnavabadus, osalus aruteludes ja otsustamises, õigus valida ja saada valitud);
- nimetab ja austab inimõigusi;
- teab, et Eesti on demokraatlik vabariik, nimetab Vabariigi Valitsuse, Riigikogu ja Vabariigi Presidendi peamisi ülesandeid;
- teab, mis on kohalik omavalitsus, toob näiteid oma koduvalla või linna omavalitsuse tegevuse kohta;
- teab, et kõik on võrdsed seaduse ees ja peavad seadusi täitma, toob näiteid seaduskuuleka käitumise kohta;

- kirjeldab demokraatia põhimõtete toimimist koolis;
- märkab ja arvestab erinevaid huve ja võimalusi ning on valmis koostööks ja kokkulepeteks; oskab otsida ja pakkuda abi probleemide lahendamisel;
- toetab oma suhtumise ja tegutsemisega koolidemokraatiat; tunneb RO lapseõiguste konventsiooni põhimõtteid, nimetab lapse õigusi, tunneb õiguste ja vastutuse tasakaalu;
- teeb vahet vajadusel, soovidel ja võimalustel;
- teab, kuidas raha teenitakse ja millest koosneb pere eelarve; oskab kulutusi tähtsuse järjekorda seada, koostada eelarvet oma taskuraha piires ning oma aega planeerida;
- teab internetipanga ja pangakaardi turvalise kasutamise reegleid;
- iseloomustab, milliseid isiksuse omadusi, teadmisi ja oskusi eeldavad erinevad elukutsed;
- selgitab erinevate elukutsete vajalikkust ühiskonnale;
- oskab tarbijana märgata ja mõista tooteinfot ja tunneb tarbija õigusi;
- oskab leida teavet oma eesmärkide ja huvide tarbeks, sh kasutab indekseid, sõnastikke, otsingumootoreid ning entsüklopeediat;
- oskab eristada fakti ja arvamust;
- oskab oma teadmisi ja seisukohti esitada; loob, kasutab ning jagab infot;
- väärtustab teiste autorite ja enda tehtud tööd; viitab teiste autorite loomingle; tunneb autorina vastutust oma teose eest; teadvustab autoriõiguste kaitsega seotud probleeme;
- tunneb interneti võimalusi, kasutamise ohtusid ja informatsioonilise enesemääramise võimalusi;
- mõistab, et reklaami taga on müügiedu taotlus.

Erinevused riiklikust õppekavast

II kooliastmes on ühiskonnaõpetuse teemad lõimitud põhiainetes ainekavva.

2.2. ÜHISKONNAÕPETUS III KOOLIASTMES

Ühiskonnaõpetuse õppe-eesmärgid III kooliastmes

Õpitulemused III kooliastme lõpus:

Põhikooli lõpetaja

- tunneb demokraatia toimimise põhimõtteid ning toob näiteid nende rakendamise kohta; toimib demokraatia põhimõtteid arvestades; on orienteeritud enesearendamisele;
- määratleb ja tunnetab end oma kogukonna ja Eesti ühiskonna liikmena; on valmis toimima vastutustundliku kodanikuna Eesti Vabariigis, Euroopa Liidus ning maailmas;
- tunneb ja järgib inimõigusi, märkab nende rikkumist ning tegutseb inimõiguste kaitsel; tunnustab erinevaid inimrühmi võrdselt väärtuslikuna ning käitub sallivalt;
- tunneb Eesti riigi põhiseadust ja ülesehitust ning halduskorraldust; oskab suhelda riigi- ja omavalitsusasutustega; oskab leida ja kasutada vajalikku õigusakti; järgib seadusi; kasutab kodanikuühiskonna tegutsemisvõimalusi; selgitab näidete kaudu vabaihenduste toimimise põhimõtteid ja eesmärke;
- tunneb Euroopa Liidu ülesehitust, väärtusi ning nimetab liikmesriike; nimetab teisi rahvusvahelisi organisatsioone ja selgitab nende tegevuse eesmärke;
- selgitab tänapäeva turumajanduse põhimõtteid, üksikisiku, ettevõtja ja riigi rolli majanduses; mõistab riigi ja turu vahet, teab, mis on avalik ja erasektor; tunneb maksutamise eesmärke ning üksikisiku õigusi ja kohustusi seoses maksudega;

- hindab oma võimalusi, õigusi ning vastutust ettevõtjana ja tööturu osalisena, kavandab oma karjääri, teeb otsuseid enda suutlikkust ja ressursse adekvaatselt analüüsisid ning tegevuse tagajärgi prognoosides;
- hindab ressursside piisavust ning tarbib säästlikult; tunneb oma õigusi ja vastutust tarbijana;
- analüüsib kriitiliselt infokeskkonda, arvestades autoriõiguste kaitset; oskab leida vajalikku teavet ja vahendeid; kasutab lihtsamaid uurimismeetodeid; teab, mis on üleilmastumine ja toob näiteid üleilmastumise mõjudest majandusele, kultuurile, keskkonnale jne.

2.2.1. 9. klass

Õpitulemused

Õpilane:

- orienteerub infokeskkonnas, suudab infot kriitiliselt hinnata ja kasutada;
- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid *avalik arvamus, avalik elu, eraelu, ajakirjandusvabadus, ajakirjanduseetika, autoriõigus, autorivastutus, reklaam ja plagiiaat*;
- mõistab ajakirjanduses käsitletavaid probleeme; kasutab lihtsamaid uurimismeetodeid probleemide kirjeldamiseks;
- tunneb ja austab autori õigusi ning vastutust; viitab ja tsiteerib nõuetekohaselt;
- teab ja oskab kontekstis kasutada mõisteid *sotsiaalsed erinevused, sotsiaalne kihistumine, sotsiaalne sidusus, sotsiaalne tõrjutus, identiteet, mitmekultuurilisus*;
- märkab erinevusi sotsiaalsete rühmade vahel ja mõistab nende põhjusi; väärtustab sotsiaalset õiglust ja sidusust;
- väärtustab soolist võrdõiguslikkust;
- mõistab kultuuride erinevusi ja oskab suhelda teiste kultuuride esindajatega;
- teab ja oskab kontekstis kasutada mõisteid *avalik sektor, riigiasutus, avalik-õiguslik asutus, erasektor, eraettevõtte, mittetulundussektor, sihtasutus*;
- selgitab ühiskonna sektorite spetsiifikat ja rolli ühiskonnas;
- teab sotsiaalse ettevõtluse ja vabatahtliku töö võimalusi;
- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid *inimõigused, põhiõigused, sotsiaalmajanduslikud õigused, poliitilised õigused, kultuurilised õigused*;
- tunneb inimõigusi ja lastekaitse põhimõtteid, märkab nende rikkumist (sh vägivald, kuritarvitamine, inimkaubandus jm); tunneb õiguste ja kohustuste, vabaduse ja vastutuse seost;
- tunneb riske, oskab vältida ohtusid ja teab, kust otsida abi;
- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid *demokraatia, autokraatia, totalitarism; võimude lahusus ja tasakaal, õigusriik, kodanikuõigused, kodanikuvabadused, kodanikuühiskond, kodanikualgatus*;
- selgitab demokraatia põhimõtteid ning nende rakendamist riigivalitsemises;
- väärtustab demokraatlikke vabadusi ja tunneb demokraatlikus ühiskonnas kehtivaid reegleid (nt pluralismi, kaasamist, vähemusega arvestamist, igäühe võrdsust seaduse ees); käitub demokraatia põhimõtete järgi;
- oskab vahet teha demokraatial ja autokraatial, tunneb ja selgitab demokraatliku, autoritaarse ja totalitaarse ühiskonna põhijooni ja annab neile hinnangu;
- selgitab õigusriigi toimimise põhimõtteid; tunneb demokraatliku ja mittedemokraatliku ühiskonna erinevusi;
- tunneb demokraatliku valitsemise põhijooni: võimuorganite valitavus ja aruandlus, võimude lahusus ja tasakaal;

- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid *põhiseadus, põhiseaduslik institutsioon, põhiseaduslikud õigused, seadusandlik võim, opositsioon, koalitsioon, täidesaatev võim, president, õiguskantsler, riigikontroll, kohalik omavalitsus (KOV), kohus, õigusakt; erakond, valimised, kodakondsus, kodanik, alaline elanik;*
- tunneb ja oskab kasutada Eesti Vabariigi põhiseadust ning iseloomustab Eesti riigi poliitilist ja halduskorraldust (kaart);
- mõistab seaduste järgimise vajadust ja seaduste eiramise tagajärgi ning teab, kuhu oma õiguste kaitseks pöörduda. Oskab leida vajalikku õigusakti, kasutada elektroonilist Riigi Teatajat (eRT);
- suhtleb riigi- ja omavalitsusasutustega, sh riigi- ja omavalitsusasutuste portaale kasutades;
- tunneb kodanikuõigusi ja -kohustusi; väärtustab Eesti Vabariigi ja Euroopa Liidu kodakondsust;
- selgitab valimiste üldiseid põhimõtteid, kujundab oma põhjendatud seisukoha valijana;
- teab peamisi rahvusvahelisi organisatsioone, mille liige Eesti on; nimetab Eesti parlamendierakondi; teab Euroopa Liidu liikmesusest tulenevaid õigusi, võimalusi ja kohustusi;
- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid *kodanikuühiskond, vabariik, kodanikuosalus, kodanikualgatus;*
- mõistab kodanikuühiskonna rolli demokraatia tagamisel, iseloomustab kodanikuühiskonda ja vabariikide toimimise põhimõtteid ja eesmärgi;
- iseloomustab kodanikuühiskonna mõistatavust ja vabariikide toimimise põhimõtteid ja eesmärgi;
- oskab kasutada tegutsemisvõimalusi kodanikuühiskonnas; analüüsib probleeme ning pakub lahendusi;
- algatab ja toetab koostööd ühiste eesmärkide püstitamisel ja elluviimisel;
- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid *turumajandus, turg ja turusuhted, nõudmine, pakkumine, konkurents, tootlikkus, kasum, riigieelarve, riiklikud ja kohalikud maksud, ühishive, sotsiaalne turvalisus, vaesus, sotsiaalkindlustus, sotsiaaltoetus, tööturg, brutopalk, laen, investering, tarbijakaitse;*
- tunneb erineva haridusega inimeste võimalusi tööturul; teab, mida tähendab olla omanik, ettevõtja, tööandja, töövõtja, töötu;
- analüüsib ja hindab oma huve, võimeid ja võimalusi edasiõppimise ja karjääri planeerimisel;
- tunneb eelarve koostamise põhimõtteid; oskab arvutada netopalka;
- tunneb oma õigusi ja vastutust tarbijana ning tarbib säästlikult;
- iseloomustab tänapäeva turumajanduse põhimõtteid, ettevõtluse ja riigi rolli majanduses; selgitab maksustamise eesmärgi, teab Eestis kehtivaid makse, üksikisiku õigusi ja kohustusi seoses maksudega.

Õppesisu

Ajakirjanduse roll ühiskonnas: informeerimine, tähelepanu juhtimine probleemidele, avaliku arvamuse kujundamine, meelelahutus jne.

Kommunikatsioonieetika, avaliku ja eraelu piir; suhtlemiskultuur.

Turunduskommunikatsioon, selle funktsioon ja liigid: valimisreklaam, sotsiaalreklaam, kommertsreklaam jne.

Meediamajanduse põhitõed (sisu ja reklaami vahet, tulud ja kulud meedias).

Autoriõigused ja -vastutus, teoste kasutamine: viitamine, tsiteerimine, üles- ja allalaadimine. Plagieerimine.

Teabe tõlgendamine ja kriitiline analüüs; fakti ja arvamuse eristamine.

Sotsiaalsed rühmad ühiskonnas: soolised, ealised, rahvuslikud, usulised, varanduslikud, regionaalsed jm.

Sotsiaalne kihistumine ja selle põhjused. Sotsiaalne sidusus. Sotsiaalne tõrjutus.

Sotsiaalne õiglus ja võrdõiguslikkus. Solidaarsus.

Väärtused ja identiteedid. Mitmekultuuriline ühiskond ja selle võimalused ning probleemid.

Avalik sektor ja selle institutsioonid (riigiasutused, kohalik omavalitsus, avalik-õiguslikud asutused).

Erasektor kui kasumile suunatud sektor.

Kolmas sektor kui mittetulundussektor. Sihtasutused, heategevus, vabatahtlik töö, kodanikualgatused.

Inimõigused meie igapäevaelus, riigi ja üksikisiku roll nende tagamisel.

Põhiõigused; sotsiaal-majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised õigused.

Lapse õigused, kohustused ja vastutus.

Lastekaitse rahvusvahelised probleemid. Inimkaubandus, tööorjus, seksuaalne ekspluatsioonimine jm. UNICEFi tegevus.

Põhiseadus. Põhiseaduslikud institutsioonid. Riigikogu koosseis ja ülesanded. Valitsuse moodustamine ja ülesanded. Vabariigi President. Kontrollorganid: õiguskantsler, riigikontroll. Kohus. Kohalik omavalitsus.

Õigussüsteem. Eesti kohtusüsteem. Õigusaktide kasutamine. Alaealiste õiguslik vastutus.

Kodakondsus. Eesti kodakondsuse saamise tingimused. Kodanikuõigused ja -kohustused. Euroopa Liidu liikmesriikide kodanikud, kodakondsuseta isikud ning kolmandate riikide kodanikud, nende õigused ja kohustused Eestis.

Erakonnad. Erakonna ülesanded demokraatlikus riigis. Eesti parlamendierakonnad.

Valimised. Valimiste üldine protseduur. Kandidaadid ehk valitavad ja hääletajad ehk valijad; nende rollid. Valimiskampaania. Teadlik hääletamine.

Eesti Euroopa Liidu liikmena. Eesti rahvusvahelistes organisatsioonides.

Kodanikuühiskonna olemus ja põhijooned. Vabauhendused ja MTÜd. Kirik ja usuühendused.

Kodanikuosalus ja kodanikualgatus. Kodanikuajakirjandus. Vabatahtlik tegevus, kaasatus ühendustesse ja organisatsioonidesse. Noorte osalusvõimalused. Õpilasmavalitsus ja õpilasorganisatsioonid. Noorteprojektid.

Käitumine kriisioludes.

Turumajanduse põhijooned. Nõudmine ja pakkumine. Konkurents. Tootlikkus ja kasum. Ettevõtluse vormid: AS, OÜ, FIE. Ettevõtluse roll ühiskonnas. Ressursside jagunemine maailmas.

Riigi roll majanduses: planeerimine ja regulatsioon. Riigieelarve. Maksud, maksustamise põhimõtted. Tulude ümberjagamine. Ühishüved ja sotsiaalne turvalisus. Aus maksumaksmine. Sotsiaaltoetused ja sotsiaalkindlustus.

Tööturg. Tööturu mõiste. Tööandja ja töövõtja rollid töösuhetes. Tööõigus. Hõivepoliitika, tööturu meetmed tööandjatele ja töötajatele. Erinevast soost, erineva haridustaseme ning töö- ja erialase ettevalmistusega inimesed tööturul.

Isiklik majanduslik toimetulek. Eesmärkide püstitamine ja ressursside hindamine. Palk ja palgaläbirääkimised. Isiklik eelarve. Elukestva õppe tähtsus pikaajalises toimetulekus. Säästmine ja investeerimine. Laenamine. Tarbijakäitumine, säästlik ja õiglane tarbimine. Tarbijakaitse kaupade ja teenuste turul. Tootemärgistused. Isiklik ettevõtlus.

Lõiming teiste ainetega

- Eesti keel – meediatekstide kommenteerimine, suuline ja kirjalik suhtlus, reklaamtekstid, viitamisreeglid.
- Kirjandus – teemade käsitlemine ilukirjanduses.
- Võõrkeeled – teema „Vaba aeg“ all erinevad meedia vahendid ja reklaam, kirjandus.
- Muusikaõpetus – muusikavahetusprogrammid internetis, autoriõigused.

- Kunst – sümbolid.
- Matemaatika – tulude ja kulude arvutamine, andmete teisendamine, statistilise materjali analüüs.
- Geograafia – teema „Pinnamood“ all inimeste elu ja majandustegevus erineva pinnamoe-ga aladel. Euroopa ja Eesti rahvastik“ all rahvastiku sooline ja vanuseline koosseis ning rahvastiku vananemine; teema „Euroopa ja Eesti asustus“ all linnastumisega seotud prob-leemid, Rahvastik“ all erinevad rassid ja rahvad, rahvusvaheline ja Eesti majandus, teema „Kaardiõpetus“ all trüki- ja arvutikaardid.
- Ajalugu – võitlus võrdõiguslikkuse eest, äärmuslikud liikumised, seisuslik ühiskond, ko-lonialism, riikluse kujunemine ja areng, orjakaubandus, demokraatia ja diktatuuri võrdlus, rahvusvaheliste organisatsioonide teke, endiste sotsialismimaade üleminek turumajandusele.

Erinevused riiklikust õppekavast

9. klassi lõpuks saavutatakse põhikooli riikliku õppekavaga ettenähtud õpitulemused.

3. RELIGIOONIÕPETUS

Religiooniõpetus on üldkristlik. Ta ei ole seotud ühegi konfessiooniga. Õpetus on orienteeritud lapse arengule ja lõimitud ühtseks tervikuks teiste õppeainetega.

Religioonil on määrav osa inimkonna kultuuriloos. Jättes selle kooliajal käsitlemata, jäetakse tähtsas elu- ja kultuurivaldkonnas haridusse lünk, mida hiljem on tunduvalt raskem täita. Religioosse kasvatusega inimestel jääb täiskasvanuna vajaka alusest vabaks otsuseks religioosse kuuluvuse ja muude maailmavaatelistel seisukohtade üle. Religiooniõpetuse kaudu juhitakse laste tähelepanu maailmas reaalselt toimivale vaimsele jõule, mis loovalt tegutseb loodusnähtustes, olendites, inimsaatuses. Nooremal kooliastmel on kõige olulisem selle jumaliku elemendi tundepärane kogemine ja aukartuse äratamine nii loova kui ka loodu suhtes. Vastavat sisu vahendavad kõige sobivamalt loodus ning inimkonna vaimuvara – muinasjutud ja legendid. Valdavaks õppemeetodiks on jutustavale ainele kohane pildiline õpetus*, mis jutustuste kaudu vahendab eakohast sisu. Igal kooliastmel on sobiv teha käsitletava teemaga seotud näidend (koostöö klassi- ja aineõpetajatega, nt käsiöö, muusika). Õppides tundma välismaailma, kogeb noor inimene samal ajal ka iseennast. Enesetajumisprotsessi võimaldavad religiooniõpetuses eakohased meeltekoostöökoolitus- harjutused, vaatlused, sh enesevaatlus, mõtlemisele, tunnete ja tahte suunatud harjutused, sotsiaalsed mängud. Kaudse teemana võimaldab enesekogemist teiste inimestega aset leidnud lugude ja biograafiate käsitlemine.

Kaasaegse inimese eetilised probleemid on teravamad kui ühelgi teisel ajajärgul. Neid probleeme saab läbi elada, tunnetada ja analüüsida eriti religioonitundides. Jutustused ja arutlused vastavatel teemadel võivad pakkuda rikkalikku materjali südametunnistuse ja vastutustunde arenemiseks. Religiooniõpetus aitab kaasa noore inimese ettevalmistamisel printsiipialseteks eluotsusteks.

Teemad: Väärtused; moraalsus; vaimne autoriteet; inimene ja keskkond, inimene ja vaimne maailm, inimene ja kaasinimene; sünd, saatus, elu, surm; enesekasvatus, areng.

Tegevused: eakohased jutustused, arutelud, diskussioonid, analüüsid; grupitööd, uurimustööd, referaadid; näidendid; eakohased meeltekoostöökoolitusharjutused, vaatlused, sh. enesevaatlus; mõtlemisele, tunde, tahte suunatud harjutused; sotsiaalsed mängud, rollimängud; kunstivaatlused; toetavad retsitatsioonid; töö ainevihikuga – esimesel kooliastmel joonistatakse siia käsitletava teemaga seotud pilte, teisest kooliastmest lisanduvad tsitaadid, tekstide kokkuvõtted, ülestähendused biograafiatest, ajaloolised faktid, joonised, kaardid, illustratsioonid, hiljem ka iseseisvad tööd.

Hindamine

Hindamine lähtub kujundava hindamise printsiipidest. 1.-8. klassini õpitulemusi numbriliselt ei hinnata, vaid õpilastele antakse nende saavutatuse kohta sõnalist ja kirjalikku tagasisidet.

3.1. RELIGIOONIÕPETUS I KOOLIASTMES

Toetada 1. ja 2. klassis lapse loomupärast religioossust. Moraalsed põhiväärtused – tõde, headus, tööarmastus, tänulikkus, aukartus, rõõm. Jutustava aine sisu jäljendamisväärsus. Aastarütm. 3. klassis toob 9. eluaasta kaasa uued küsimused elu ja maailma kohta. Vaimne autoriteet; hea ja kuri; inimene ja vaimne maailm; üksindus; seosed maailmas; südametunnistusreeglid.

3.1.1. 1. klass

Seitsme-kaheksaastased lapsed on oma hinges usaldavalt ja tihedalt seotud kõige ümbritsevaga. Nad tajuvad maailma veel tundepäraselt jumalikuna, seepärast pole selles eas vaja spetsiaalset õpetust, vaid ainult tuge laste loomupärasele religioossusele. Nimetatud vanuses on tähtis, et õpetaja annaks lastele ikka ja jälle mõista: kõiges, mis meid ümbritseb ja mis me ise oleme, elab ja mõjub jumalik.

Muinasjutud on hingeliseks toiduks, mis lasevad lastel läbi elada maailmasündmuste ja inimeste elu vaimset sügavust. Neis peegeldub inimeste päritolu, sünd, saatus, saatusekatsumuste hea eesmärk, püüd moraalsete tegude ja omaduste poole, surm, mis viib meid tagasi meie taevalikku koju. Lapsed ei mõista muinasjutte nagu tavalisi jutustusi, vaid kui sügavaid põhitõelusi, milles peegelduvad maailmasündmused, inimeste ja inimkonna elu. Lapsed võtavad muinasjutte kui allegoorilisi pilte, mida ei saa mõõta realistlike mõõdupuudega. Nende kaudu on selles eas võimalik äratada austust ja tänulikkust kõige loodu ja Looja enese vastu.

Õppesisu:

muinasjutud ja jutustused, kus peegeldub inimese sünd, saatus, saatusekatsumuste hea eesmärk, püüd moraalsete tegude ja omaduste poole. Lapsed võtavad muinasjutte kui allegoorilisi pilte. Nende kaudu on võimalik selles eas toetada lapse kõlbelist arengut.

eakohased meeltekoolitus- harjutused, mängud. Teemakohaste piltide joonistamine ainevihikusse.

Õpitulemused:

laps tunneb end tunnis turvaliselt, on kujunenud head harjumused tunnitöös ning usaldav suhe õpetajasse.

Lõiming teiste ainetega

Kuulamisoskuse arendamine, kuuldu sisemine läbitöötamine, moraalsete hoiakute käsitlemine, enese tajumine terviku osana, lõimub kõigi teiste õppeainetega.

3.1.2. 2. klass

Teises klassis lisanduvate legendide tegelasteks on religioossed isiksused, inimesed, kes teisi aitavad. Ettetulevaid sügavasisulisi mõisteid nagu “sünd”, “surm”, “saatus” ei seletata, vaid mõistetakse üldkonteksti läbielamise teel.

Õppesisu:

- muinasjutud, legendid, muistendid, moraalsed jutukesed, kus tegelased teevad läbi arengu, üle- tavad endas varjuküljed, neist saavad teiste abistajad, eeskujud;
- mõisteid sünd, saatus, surm ei seletata, vaid mõistetakse üldkonteksti läbielamise teel;
- Toetavad retsitatsioonid;
- eakohased meeltekoolitus-harjutused ning mängud. Teemakohaste piltide joonistamine ainevihikusse.

Lõiming teiste ainetega

Kuulamisoskuse arendamine, kuuldu sisemine läbitöötamine, moraalsete hoiakute käsitlemine, tähelepanu, mälu ja jutustamisoskuse arendamine ning enese tajumine terviku osana, on seotud kõigi õppeainetega; retsiteerimine emakeele ja võõrkeeltega, käelis-kunstiline tegevus kunstiainetes ja käsitööga.

Õpitulemused

1. klassist alguse saanud ja saavutatud head hoiakud ja harjumused on kinnistunud. Laps oskab iseseisvalt või suunavate küsimuste abil meenutada tunnis kuuldu.

3.1.3. 3. klass

9. eluaasta paiku muutuv enese ja ümbritseva kogemine toob kaasa uut moodi küsimused maailma ja inimese kohta. Muutub kogu lapse olemus: ta ei ole enam ainult järeleaimaja, vaid hakkab nüüd oma sisemuses eristama seda, mis kuulub tema juurde ja mis mitte, tekib sisemaailm. Nüüd on sobiv rääkida ka "heast ja kurjast", lastele on see mõistetav.

3. klassis on sobiv käsitleda Vana Testamendi lugusid - Loomislugu, Aabraham, Iisak, Jaakob, Joosep ja tema vennad, Mooses ja 10 käsku.

Maailma ja inimese sündimise ning arenemise vaimne dimensioon vanatestamentlikus mõttes aitavad lastel leida austava ja inimliku suhte võõraks muutuv maailmas. Evangeeliumeid puudutatakse selles eas veel vaid põgusalt – Jõulusündmus ja legendid Jeesuse lapsepõlvest.

Õppesisu:

- Vana Testamendi pärimused – maailma ja inimese arengu vaimne dimensioon; headus-kurjus; eluraskused; vaimne autoriteet; reeglid;
- sobivad retsitatsioonid;
- vaatlusharjutused;
- sotsiaalsed mängud;
- teemakohaste piltide, maakaartide joonistamine ainevihikusse.

Lõiming teiste ainetega

Kuulamisoskuse arendamine, kuuldu sisemine läbitöötamine, moraalsete hoiakute käsitlemine, tähelepanu, mälu ja jutustamisoskuse arendamine, seoste tajumine enda ja ümbritseva vahel, on seotud kõigi õppeainetega; retsiteerimine, tekstide koostamine ja kirjutamine emakeele ning võõrkeeltega; loodusvaatlused, plaanide ja kaartide joonistamine kodulooga; käelis-kunstiline tegevus kunstiainetes ja käsitööga.

Õpitulemused

Lisaks eelnevatel aastatel saavutatud headele harjumustele ja hoiakutele, on omandatud oskused klassi sotsiaalses keskkonnas tegutsemiseks. Õpilane oskab iseseisvalt või suunavate küsimuste abil meenutada tunnis kuuldu, tunneb läbitud temaatika piires Vana Testamendi pärimuste sisu.

Taotletavad õpitulemused

I kooliastme lõpul õpilane:

- kuulab sisemise kaasaelamisega muinasjutte, legende, Vana Testamendi pärimusi;
- suudab ärksalt tajuda erinevate meeltega;
- oskab iseseisvalt või suunavate küsimuste abil meenutada kuuldut;
- omandab usalduse maailmas ja inimelus toimivate vaimsete seaduspärasuste suhtes.

3.2. RELIGIOONIÕPETUS II KOOLIASTMES

Sel perioodil otsib laps konkreetsele isikule suunatud aukartusele uut objekti, otsib kangelasi, keda sisemiselt järgida, mitte väliselt järele aimata. Need otsingud tuleb suunata tegelastele, kes tõusevad harjumuspärasest kõrgemale. 4. klassis on kangelasteks näiteks Vana Testamendi muinasjutulised prohvetid ja kuningad, rahvajuhid. Rahva ja maa temaatika seob religiooniõpetuse koduloo teemadega ja emakeeleõpetusega, kus süvenetakse kodukoha ajalukku, muistenditesse, legendidesse.

Käsitletakse mõisteid “saatus”, “inimsaatus”. Saatusest, inimsaatusest rääkides otsitakse näiteid ajaloost, kus üksikisikute puhul on näha, kuidas inimene kujundab loovalt oma saatust. Olulised on selliste inimeste elulood, kes hilisemates elusituatsioonides võivad saada eeskujuks või anda inspirtsiooni: Lorence Nightingale, Mahatma Gandhi, Martin Luther King.

Saatusest räägitakse nii, et noor inimene tõeliselt tunneks – inimesel on saatus. Otsitakse erinevusi: mis toimub juhuslikult ja mis on saatus. Näiteid võib leida ajaloost, kirjandusest ja igapäevaelust. Üksikute kirjelduste juures tõstetakse esile nende erilisust ja ainulaadsust, nt: Orleansi neitsi, Schiller. Vaadeldakse ka isiksusi, kelle saatuseks on olnud elada kehalise puudega, nt Jacques Lusseyran, Helen Keller, Ludvig van Beethoven.

Kui on piisavalt tegeldud saatuseküsimustega, vaadeldakse 6. klassis seda, mis inimeses on päritud vanematelt kõrvuti sellega, mida ta ise sündides kaasa toob. Seda tehakse biograafiliste näidete varal.

Seaduste, reeglite ja lepingute käsitlemine on 6. klassis õpetust läbiv. Samuti orientatsiooni laienemine välismaailmale ning mina ja maailma vastandamine, aga ka põhjusliku mõtteviisi arendamine. Seetõttu sobib nimelt 6. klassis käsitleda moraalireeglite, õiguste, tõekspidamiste teemasid. Looduse hingestatuse ja materialistlikkuse vastuolu käsitlemine on siin hästi ajastatud, kuna on alanud ka füüsika ja kivimiõpetuse õppimine.

Teise kooliastme teemaks religiooniõpetuses võivad olla ka erinevad sotsiaalsed mängud, mis võimaldavad kogemust mina ja grupi suhetest, vastas- ja koostoimest. Käsitlevate teemade süvendamiseks võib teha dramatiseeringuid, mida saab esitada kuupidudel või aastapäuhadega seotud pidudel. Aineviikud täienevad kokkuvõtete ja tsitaatidega jutustustest, ajalooliste pidepunktidega.

3.2.1. 4. klass

Õppesisu:

Vana Testamendi pärimused – vaimne autoriteet, rahva saatus, rahvas ja üksikisik, kuningad, prohvetid. Vana Testamendi luule. Vana Testamendi kultuuriline ja ajalooline taust;

- sobivad retsitatsioonid;

- sotsiaalsed mängud;
- teemakohaste piltide, jooniste, maakaartide joonistamine ja tekstide kirjutamine ainevihikusse.

Lõiming teiste ainetega

Kuulamisoskuse arendamine, kuuldu sisemine läbitöötamine, moraalsete hoiakute käsitlemine, tähelepanu, mälu, mõtteseoste arendamine, seoste tajumine enda ja ümbritseva vahel, on seotud kõigi õppeainetega. Retsiteerimine, jutustamisoskuse arendamine, tekstide koostamine ja kirjutamine emakeele ning võõrkeeltega; loodusvaatlused, plaanide ning kaartide koostamine kodu- looga; käelis-kunstiline tegevus kunstiainete ja käsitööga.

Õpitulemused

Õpilane oskab meenutada tunnis kuuldu, tunneb läbitud temaatika piires Vana Testamendi pärimuste sisu. Õpilane tunneb käsitletud temaatika ajaloolist ja kultuurilist tausta.

3.2.2. 5. klass

Õppesisu:

- sünd, lapsepõlv;
- arusaamad sünnieelsest eksistentsist ja sünnist erinevates kultuuritraditsioonides;
- Vana Testamendi ja Uue Testamendi pärimused sünnist, lapsepõlvest;
- kaasaegsed jutustused;
- nimi;
- inimene rahva, suguvõsa, perekonna liikmena;
- sobivad retsitatsioonid;
- sotsiaalsed mängud;
- dramatiseeringud käsitletud teemade süvendamiseks;
- teemakohaste piltide joonistamine ja tekstide kirjutamine ainevihikusse.

Lõiming teiste ainetega

Kuulamisoskuse arendamine, kuuldu sisemine läbitöötamine, moraalsete hoiakute käsitlemine, tähelepanu, mälu, mõtteseoste, arutlemisoskuse arendamine, seoste tajumine enda ja ümbritseva vahel, on seotud kõigi õppeainetega. Retsiteerimine, jutustamisoskuse arendamine, tekstide koostamine ja kirjutamine, biograafilised motiivid emakeele ja võõrkeeltega; kaartide joonistamised, Uue Testamendi ajalooline taust ajalooga ja geograafiaga; käelis-kunstiline tegevus kunstiainete ja käsitööga.

Õpitulemused:

oskab meenutada tunnis kuuldu. Tunneb käsitletud teemasid, neis esinevaid põhimõisteid ja nende kasutamist.

3.2.3. 6. klass

Õppesisu:

- Uue Testamendi pärimused – Jeesuse Kristuse maine elu, imed, teod, õpetus, mõju inimestele; 12 jüngrit, nende saatused. Jeesuse Kristuse maise elu ajalooline ja kultuuriline taust Rooma riigis;
- arusaamad inimese taaskehastumisest erinevates religioossetes pärimustes ja kultuuritraditsioonides;
- teod ja mõtted, nende mõju;
- kaasaegsed biograafia;
- sobivad retsitatsioonid;
- kunstivaatlused;
- sotsiaalsed mängud;
- dramatiseeringud käsitletud teemade süvendamiseks;
- teemakohaste piltide joonistamine ja tekstide kirjutamine ainevihikusse.

Lõiming teiste ainetega

Kuulamisoskuse arendamine, kuuldu sisemine läbitöötamine, moraalsete hoiakute käsitlemine, tähelepanu, mälu, mõtteseoste, arutlemisoskuse arendamine, seoste tajumine enda ja ümbritseva vahel, on seotud kõigi õppeainetega. Retsiteerimine, jutustamisoskuse arendamine, tekstide koostamine, kirjutamine, biograafilised motiivid on seotud emakeele ja võõrkeeltega; Uue Testamendi ajalooline taust, biograafilised motiivid on seotud ajaloo, geograafia, inimeseõpetusega; kunstivaatlused ja käelis-kunstiline tegevus kunstiainete ja käsitööga.

Õpitulemused:

oskab meenutada tunnis kuuldu. Tunneb käsitletud teemasid, neis esinevaid põhimõisteid ja nende kasutamist. Teab läbitud temaatika ajaloolist ja kultuurilist tausta.

II kooliastme lõpul õpilane:

toob näiteid väärtuste ja moraalinormide rolli kohta üksikinimese elus ning ühiskonnas;

selgitab näiteid tuues, kuidas mõjutab religioon või sekulaarne maailmavaade inimeste väärtusi, valikuid ja otsuseid;

tunneb „kuldset reeglit” ja suuremates maailmareligioonides sõnastatud olulisemaid eetilisi printsiipe (austa elu, teist inimest ja omandit, ära tunnista valet), toob näiteid nende toimimise kohta;

suhtub lugupidavalt erinevatesse maailmavaatelistesse tõekspidamistesse; s ära mõningaid maailmavaatelistel erinevustel põhinevaid diskrimineerimise juhtumeid;

nimetab enda jaoks olulisi väärtusi ja kirjeldab õpitu valguses, kuidas need tema toimimist kujundavad ning valikuid mõjutavad;

pakub konstruktiivseid toimumisvõimalusi, et lahendada lihtsamaid väärtuskonflikte.

3.3. RELIGIOONIÕPETUS III KOOLIASTMES

Juhtmotiivid

Inimene ja keskkond. Inimene ja kaasinimene. Inimene ja vaimne maailm. Inimese olemus. Biograafilised motiivid. Moraalidilemmad. Hirmud, armastus, sõltuvused, hingeline tasakaal, ideaalid, areng, enesekasvatus. Surm. Kristluse levik. Kristluse mõju kogu tänapäeva humanistlikule kultuurile. Erinevad sotsiaalsed mängud. Mõtte-, tunde- ja tahteharjutused. Analüüsid, grupitööd. Dramatiseeringud. Ainevihikud täienevad tsitaatidega jutustustest, oluline on terviklik, läbimõeldult, esteetiliselt kujundatud ainevihik.

3.3.1. 7. klass

Õpitulemused

- Tunneb käsitletud teemasid, neis esinevaid põhimõisteid ja nende kasutamist.
- Oskab arutleda läbitud teemadel.
- On omandanud lähtekohad ja esmase kindluse käsitletud olukordade äratundmiseks ja vajadusel nendega toimetulekuks.

Õppesisu

Biograafiad, biograafilised motiivid; saatus; pärilikkus ja individuaalsus; haigus, puue; tunded – nende teadvustamine ja töö nendega; loodushoid, sõltuvused. Sobivad retsitatsioonid; vaatlused, sotsiaalsed mängud; dramatiseeringud; grupitööd, analüüsid, arutelud. Teemakohaste piltide joonistamine ja tekstide kirjutamine ainevihikusse.

Lõiming teiste ainetega

Kuulamis- ja eneseväljendusoskuse arendamine, kuuldu sisemine läbitöötamine, moraalsete hoiakute käsitlemine, tähelepanu, mälu, mõtteseoste, arutlemisoskuse arendamine, seoste tajumine enda ja ümbritseva vahel, huvi maailma vastu, on seotud kõigi õppeainetega. Retsiteerimine, jutustamisoskuse arendamine, tekstide koostamine, kirjutamine, biograafilised motiivid on seotud emakeele ja võõrkeeltega; biograafilised motiivid, inimtegevuse mõju keskkonnale, sõltuvused, on seotud ajaloo, geograafia, inimeseõpetuse, keemia, füüsikaga; käelis-kunstiline tegevus kunstiainete ja käsitööga.

3.3.2. 8. klass

Õpitulemused

- Tunneb käsitletud teemasid, neis esinevaid põhimõisteid ja nende kasutamist.
- Oskab arutleda läbitud teemadel.
- On omandanud tasakaaluka suhte käsitletud teemadesse ning esmased oskused neis puudutatud probleemide äratundmiseks ja nendega toimetulekuks.

Õppesisu

Surm ja surmajärgne eksistents erinevates kultuuritraditsioonides, Uue Testamendi pärimustes, kaasaegses maailmas. Suitsiid. Töö tunnetega. Hirmud, tasakaal, ideaalid. Sobivad retsitatsioonid. Mõtte- ja tunde harjutused. Arutelud, analüüsid, diskussioonid. Rollimängud, sotsiaalsed mängud. Teemakohaste piltide joonistamine ja olulisemate tekstide kirjutamine ainevihikusse.

Lõiming teiste ainetega

Kuulamis- ja eneseväljendusoskuse arendamine, kuuldu sisemine läbitöötamine, moraalsete hoiakute käsitlemine, tähelepanu, mälu, mõtteseoste, arutlemisoskuse arendamine, seoste tajumine enda ja ümbritseva vahel, huvi maailma vastu, on seotud kõigi õppeainetega. Retsiteerimine, jutustamisoskuse arendamine, tekstide koostamine, kirjutamine, biograafilised motiivid on seotud emakeele ja võõrkeeltega; biograafilised motiivid, näited ajaloo, käsitletavate teemade bioloogilised aspektid, on seotud ajaloo, inimeseõpetuse, keemia ja füüsikaga; kunstivaatlused ja käelis-kunstiline tegevus kunstiainetes ja käsitöoga.

3.3.3. 9. klass

Õpitulemused

- Tunneb käsitletud teemasid, nende ajaloolist tausta ning neis esinevaid põhimõisteid ja nende kasutamist.
- Oskab käsitletud teemadel arutleda.
- On moodustunud üldised lähtekohad, millele hakata kujundama oma hoiakuid, väärtusi ja maailmapilti.

Õppesisu

Tahteiseloosuga ideed ja ideaalid, huvi maailma vastu, inimese religioossed ja vaimsed püüdlused, moraalsed küsimused ja dilemmad, enesekasvatus. Uue Testamendi pärimus (pidevas seoses kaasajaga) – kristluse levik ja mõju, ajastu ajalooline taust, apostlid Peetrus, Paulus, Johannes. Kaasaegsed biograafiad ja biograafilised motiivid. Arutelud, analüüsid, grupitööd, diskussioonid. Rollimängud. Mõtte- ja tundeharjutused. Kunstivaatlused. Sobivad retsitatsioonid. Teemakohaste piltide joonistamine ja olulisemate tekstide kirjutamine ainevihikusse.

Lõiming teiste ainetega

Kuulamis- ja eneseväljendusoskuse arendamine, kuuldu sisemine läbitöötamine, moraalsete hoiakute käsitlemine, eneseanalüüsi, tähelepanu, mälu, mõtteseoste ja arutlemisoskuse arendamine, seoste tajumine enda ja ümbritseva vahel, huvi maailma vastu, on seotud kõigi õppeainetega. Retsiteerimine, jutustamisoskuse arendamine, tekstide koostamine, õigekiri, biograafilised motiivid on seotud emakeele ja võõrkeeltega; biograafilised motiivid, algkristluse ajalooline taust, inimtegevuse mõju maailmale on seotud ajaloo, geograafia, inimeseõpetuse, keemia, füüsikaga; kunstivaatlused ja käelis-kunstiline tegevus kunstiainetes ja käsitöoga.

4. INIMESEÕPETUS JA BIOLOOGIA

4.1. INIMESEÕPETUS I KOOLIASTMES

Waldorfkooli I-II kooliastmes eraldi inimeseõpetuse tundi ei toimu, iga õppeaine lähtubki inimesest kui tervikust. Kõike õpitavat seostatakse inimesega. Eesti keeles käsitletakse kõiki läbivaid teemasid, matemaatikas käsitletakse teemasid mina ja teave ja asjad; võõrkeeltes mina, mina ja minu pere; religioonis mina ja meie, muusikas ja käsitöös käsitletakse teemasid valdkonnast mina ja meie, liikumistundides käsitletakse teemasid mina ja tervis ning mina ja meie. *(Inimeseõpetus, loodusõpetus, kodulugu ja ühiskonnaõpetus, lõimituna põhitunni teemadena. I kooliastmes. Lõimituna ajaloo- ja koduloo ainesse II kooliastmes. Nimetatud õppeained ei pea iseseisvalt esinema tunniplaanis. Olulised teemad käsitletakse põhitunnis, sidudes need põhiainete õppimisega. Olulisel kohal on tervislike ja vastutustundlike hoiakute kujundamine, eelkõige jälgendamise ja harjutamise teel).*

Rõhk on väärtuskasvatusel. Hoiakute kujundamine ja väärtuskasvatus toimub vaimses õpikeskkonnas üksteist mõistvas õhkkonnas ning eesmärgiks on õpilaste positiivse mõtlemise arendamine seoses oma arengu- ja toimetulekuvõimalustega. Õpikeskkonna kujundamisel on peamiseks õpilaste isikupära ja isiklike seisukohtade austamine, võimalus vabaks arvamuseavalduseks, initsiatiiviks, tegutsemiseks.

Adekvaatse enesehinnangu kujunemisel on eeldusteks on individuaalsete eripärade väärtustamine ning oskus oma võimeid ise hinnata. Viimast toetab kooli hindamissüsteem.

Õpitavat käsitletakse otseselt igapäevaeluga seonduvalt või läbi jutustuste ja arutluste. Igapäevane koolielu annab õpetusele ainet. Koolielu korraldus õpetab ühiskonna toimimise põhimõtteid, igapäevased situatsioonid inimestevahelisi suhteid. Õpetajate eeskuju on oluliseks materjaliks sotsiaalsete normide ja väärtuste õppimisel.

Rahvuslikke ja rahvapärismuslikke kombeid õpitakse tähtpäevade puhul pidusid korraldades, aga ka kunsti-, koduloo- ja teistes tundides. Tootmise ja kaubandusega teevad õpilased tutvust kooli laatadel.

Läbivad teemad

Keskkond ja säästev areng – teadvustab inimese sõltuvuse loodusvaradest ja – ressurssidest. Teadvustab sotsiaalse keskkonna mitmetahulisust.

Tööalane karjäär ja selle kujundamine – inimeste eripärade tunnustamine, ühiskondlike normide ja tavade teadvustamine, looja ja tarbija rolli teadvustamine.

Turvalisus – oskab anda esmaabi õnnetuste puhul igapäevaelus ettetulevate õnnetuste puhul, oskab kasutada olulisi infokanaleid turvalisuse tagamiseks.

Infotehnoloogia ja meedia – oskab eristada olulist ebaolulisest.

Erinevused põhikooli riiklikust õppekavast I –II kooliastmel: Õpitulemused on vastavuses põhikooli riikliku õppekavaga.

(Vastavalt põhikooli riikliku õppekava § 15 Õppe ja kasvatuse korralduse alustest (7): Kooli hoolekogu nõusolekul võib põhikool oma tegevuses juhendada Steineri-Waldorfi hariduse Euroopa Nõukogu (European Council for Steiner Waldorf Education) kinnitatud põhimõtetest ja püüdlustest ning korraldada sellest tulenevalt õpet viisil, kus riikliku õppekava I ja II kooliastme õpitulemusi ei taotleta vastava kooliastme lõpuks.)

Õppe-eesmärgid I kooliastmes:

Inimeseõpetuse teemadega taotletakse, et õpilane:

- õpib suhtlema teiste inimestega ja viisakalt käituma;
- õpib väärtustama üldinimlikke kõlblusnorme;
- õpib tundma oma mina;
- õpib väärtustama perekonda;
- õpib tervislikult elama;
- õpib käituma kriisiolukorras;
- õpib tundma erinevates suhtlusolukordades toimuvaid sotsiaalsühholoogilisi ja psühholoogilisi mehhanisme;
- õpib tundma inimese ja ühiskonna vastastikuseid suhteid, langetama põhjendatud otsuseid, korrigeerima vastavalt oludele oma käitumist;
- väärtustab demokraatia põhimõtteid, inim- ja kodanikuõiguseid, kujundab oma poliitilist kultuuri;
- teadvustab seaduste vajalikkuse inimeste ühiselu ja tegevuse korraldamisel ning nende täitmise tähtsuse;
- õpib tundma kohaliku omavalitsuse struktuuri;
- omandab eluks vajalikke majandusteadmisi ja -oskusi;
- õpib tundma Eesti Vabariigi seadusi ja kehtivat maksusüsteemi;
- õpib oma tegevusi järjestama;
- omandab oskuse koguda vajalikku infot;
- õpib tundma muutusi tema enda organismis.

Õppesisu

Mina ja meie

Käitumisreeglid:

- viisaka käitumise oskused ja harjutused;
- tähelepanelikkus, hoolivus, teistega arvestamine;
- empaatiavõime;
- käitumisnormide tähendus ja vajalikkus koolis, klassis, kodus, väljaspool kodu.

Mina ja minu pere:

- vanemad, õed- vennad. Vanavanemad ja teised sugulased;
- meie kohustused oma koduste ees;
- abivalmidus, kohuse-ja vastutustunne.

Mina ja asjad:

- minu oma. Tema oma, meie oma;

- asja väärtus. Hind: kallis, odav;
- suhtumine asjadesse, suhtumine teiste töösse;
- asjade väärtus ja inimese väärtus;
- raha. Raha teenimine, hoidmine, kulutamine;
- arvestamine teiste inimeste vajadustega;
- kokkuhoidlikkus.

Mina ja aeg:

aeg kui väärtus. Päeva planeerimine. Täpsus. Teiste inimeste aeg.

Mina ja nemad:

- sõbrad. Sõprade hoidmine;
- õiglus, ausus;
- konfliktid;
- kaebamine. Tagarääkimine;
- vägivald. Leppimine;
- oma vigade tunnistamine;
- inimeste erinevused ja sarnasused , õigus olla ta ise;
- teisest inimesest lugupidamine;
- inimese vabadus.

Mina ja kodu:

küla. Vald. Linn. Maakond. Riik ja selle kaitse. Eesti Vabariigi sümbolid. Riigikogu. Valitsus. President.

Eestimaa rikkus:

loodus, inimesed , kultuur , haridus. Inimeste elustiil ja elukutse elukohas.

Kodukoha sümbolid:

kodukoha tuntud inimesed. Eestlaste tavad ja pühad. Eesti vähemusrahvused. Rahvuste tavad.

Teised maad ja rahvad:

Naaberriigid. Eesti teiste riikide seas ja kõrval.

Arstiabi. Tuletõrje. Politsei:

Laste usaldustelefon. Lastekodu. Turvakodu. Sotsiaalne hädaabi.

Inimene ja tervis:

mina-pilt , eneseteadvustamine, tervise väärtustamine. Tervis ja haigus.

Tervislik eluviis:

isiklik hügieen. Kasv ja areng, õige rüht. Õnnetuste vältimine.

Liiklusohutus:

esmaabi. Toitumine ja tervis. Liikumine ja tervis. Kahjulikud harjumused.

Inimene ja teave:

teabeallikad ja nende kasutamine.

Taotletavad õpitulemused I kooliastmel

3. klassi lõpetaja oskab:

- endasse suhtuda positiivselt;
- olla viisakas ja täita lubadusi;
- suhtuda hoolivalt asjadesse, sest teab, et need on loodud inimeste tööga;
- tavaolukorras suhelda ja käituda;
- hoida puhtust ja korda, hoolitseda oma välimuse ja tervise eest, tahab olla terve;
- oma nõudmistes arvestada teistega;
- koostada päevaplaani;
- käituda looduses ja liigelda tänaval;
- hinnata oma perekonda, klassi ja kooli, oskab olla hea kaaslane, ja tahab õppida, tunneb rõõmu teadasaamisest ja oskamisest;
- ilu märgata ja hinnata, hindab loovust, tunneb rõõmu liikumisest, loovast eneseväljendusest ja tegevusest;
- õppida üksi ja koos teistega, paaris ja rühmas;
- kaaslast kuulata, teda tunnustada.

mõistab:

- mis on kohuse- ja vastutustunne, ausus, õiglus, vabadus, vägivald;
- et inimesed ja eri rahvaste tavad võivad olla erinevad;
- et inimeste soovid ja võimalused on erinevad, tunnustab kaaslaste õigust olla erinev;
- aja, asjade ja raha väärtust;
- mis on minu, mis meie, mis teiste oma;
- konflikte rahumeelselt lahendada.

teab:

- mis on perekond, kodu, kodumaa, riik;
- et kedagi ei tohi naeruvääristada, kiusata ega narrida;
- Eesti riigi sümboleid, riigipühi ja austab oma kodumaad, riiki, Eesti riikluse sümboleid ja nendega seostuvaid käitumisreegleid;
- oma rahvuslikku kuuluvust ja suhtub oma rahvusesse lugupidavalt;
- lähemaid naaberriike;
- tähtsamaid infoallikaid;
- mida tähendab tervis, kuidas olla terve ja vältida traumasid;
- oma lähima ümbruse põhilisi ohuallikaid;
- mis on hädaolukord, kust saab abi häda korral;
- kuidas koostada päevakava ja seda järgida, oskab jaotada aega õppimise, harrastustegevuse, koduste kohustuste ja puhkamise vahel.

4.2. INIMESEÕPETUS II KOOLIASTMES

Õppe- ja kasvatuseesmärgid

6. klassi lõpetaja:

- 1) väärtustab enda ja teiste positiivseid iseloomujooni ja omadusi ning sõprust ja armastust vastastikuse toetuse ning usalduse allikana;
- 2) väärtustab hoolivust, ausust, õiglust ja vastutustunnet ning kirjeldab tõhusaid sotsiaalseid oskusi igapäevaelus: üksteise aitamist, jagamist, hoolitsemist ja koostööd;
- 3) kirjeldab uimastite tarbimisega kaasnevaid riske ja väärtustab tervislikku elu uimastiteta; demonstreerib õpituatsioonis, kuidas keelduda ennast ja teisi kahjustavast tegevusest;
- 4) kirjeldab, millised kehalised ja emotsionaalsed muutused toimuvad murdeeas;
- 5) kirjeldab enesehinnangu parandamise ning enesekontrolli tegemise võimalusi ja tähtsust igapäevasuhetes, väärtustab inimeste erinevusi ning oskab teisi arvestada;
- 6) kirjeldab ja selgitab konfliktide võimalikke põhjusi ning oskab eristada tõhusaid ja mittetõhusaid konfliktide lahenduse viise; demonstreerib õpituatsioonis, kuidas aktiivselt kuulata ja kehtestavalt käituda;
- 7) väärtustab tervist ja tervislikku eluviisi ning arvestab tervisliku eluviisi komponente igapäevaelus;
- 8) teab, kuidas toimida ohuolukorras, ning oskab õpituatsioonis abi kutsuda;
- 9) kirjeldab tegevusi, mis muudavad tema elukeskkonna turvaliseks ja tugevdavad tervist.

Inimeseõpetuse õpitulemused ja õppesisu II kooliastmes

TERVIS

Õpitulemused

Õpilane:

- kirjeldab füüsilist, vaimset ja sotsiaalset tervist ning selgitab tervise olemust nendest mõistetest lähtuvalt;
- teab enda põhilisi tervisenäitajaid ning oskab mõõta ja hinnata kehakaalu, kehapiikkust, kehatemperatuuri ning pulsisagedust;
- nimetab tervist tugevdavaid ja tervist kahjustavaid tegevusi ning selgitab nende mõju inimese füüsilisele, vaimsele ja sotsiaalsele tervisele;
- kirjeldab üldisi stressi tunnuseid ja stressiga toimetuleku võimalusi.

Õppesisu:

tervise olemus: füüsiline, vaimne ja sotsiaalne tervis. Tervisenäitajad. Tervist mõjutavad tegurid. Hea ja halb stress. Keha reaktsioonid stressile. Pingete maandamise võimalused.

TERVISLIK ELUVIIS

Õpitulemused

Õpilane:

- oskab eristada tervislikke ja mittetervislikke otsuseid igapäevaelus;
- kirjeldab tervisliku toitumise põhimõtteid ning väärtustab neid;
- teab kehalise tegevuse mõju oma tervisele ja toob selle kohta näiteid;
- oskab plaanida oma päevakava, lähtudes tervisliku eluviisi komponentidest;
- väärtustab tervislikku eluviisi.

Õppesisu:

tervisliku eluviisi komponendid. Tervislik toitumine. Tervisliku toitumise põhimõtted. Toitumist mõjutavad tegurid. Kehalise aktiivsuse vormid ja põhimõtted. Päevakava ning töö ja puhkuse vaheldumine. Uni.

MURDEIGA JA KEHALISED MUUTUSED

Õpitulemused

Õpilane:

- kirjeldab murdeiga inimese elukaare osana ning murdeas toimuvaid muutusi seoses keha ning tunnetega;
- aktseptib oma kehalisi muutusi ja teab, kuidas oma keha eest hoolitseda;
- teab, et murdeiga on varieeruv ning igaühel on oma arengutempo;
- teab suguküpsuse tunnuseid ja esmaste sugutunnuste seost soojätkamisega.

Õppesisu:

murdeiga inimese elukaares. Kehalised ja emotsionaalsed muutused murdeas. Kehaliste muutuste erinev tempo murdeas. Suhtumine kehasse ja oma keha eest hoolitsemine. Suguline küpsus ja soojätkamine.

TURVALISUS JA RISKIKÄITUMINE

Õpitulemused

Õpilane:

- kirjeldab olukordi, kus saab ära hoida õnnetusjuhtumeid;
- selgitab, miks on liikluseeskiri kohustuslik kõigile, ning kirjeldab, kuidas seda järgida;
- teab, et õnnetuse korral ei tohi enda elu ohtu seada, ning oskab abi kutsuda;
- mõistab meedia kaudu suhtlemisel ohtusid oma käitumisele ja suhetele ning vastutust oma sõnade ja tegude eest;
- demonstreerib õpituatsioonis, kuidas kasutada tõhusaid enesekohaseid ja sotsiaalseid oskusi tubaka, alkoholi ning teiste uimastitega seotud olukordades: emotsioonidega toimetulek, enesetunnetus, kriitiline mõtlemine, probleemide lahendamine ja suhtlus;
- kirjeldab tubaka, alkoholi ja teiste uimastite tarbimise kahjulikku mõju tervisele;
- väärtustab turvalisust ja ohutut käitumist.

Õppesisu:

- turvaline ning ohutu käitumine koolis, kodus ja õues. Eakaaslaste ning meedia mõju tervise ja ohukäitumise valikud tehes; iseenda vastutus. Vahendatud suhtlemine;
- tõhusad enesekohased ja sotsiaalsed oskused uimastitega seotud situatsioonides. Valikud ja vastutus seoses uimastitega. Tubaka, alkoholi ja teiste levinud uimastite tarbimisega seonduvad riskid tervisele.

HAIGUSED JA ESMAABI

Õpitulemused:

Õpilane:

- oskab kirjeldada, kuidas hoida ära levinumaid nakkus- ja mittenakkushaigusi;
- teab, mis on HIV ja AIDS ning kuidas ennast kaitsta HIViga nakatumise eest;
- kirjeldab, kuidas hoida ära õnnetusjuhtumeid ning kuidas ennast ja teisi abistada õnnetusjuhtumite korral;
- teab, kuidas ohuolukorras turvalistelt käituda ja abi kutsuda, ning demonstreerib õpi-situatsioonis lihtsamaid esmaabivõtteid (nt kõhuvalu, külmumine, luumurd, minestamine, nihestus, peapõrutus, palavik, päikesepiste jm);
- nimetab esmaabivahendeid ja kirjeldab, kuidas neid kasutada.

Õppesisu:

levinumad laste ja noorte haigused. Nakkus- ja mittenakkushaigused. Haigustest hoidumine. HIV, selle levikuteed ja sellest hoidumise võimalused. AIDS;

esmaabi põhimõtted. Esmaabi erinevates olukordades. Käitumine õnnetusjuhtumi korral.

KESKKOND JA TERVIS

Õpitulemused:

Õpilane:

- kirjeldab tervislikku elukeskkonda, lähtudes oma kodukoha loodus- ja tehiskeskkonnast;
- toob näiteid tegurite kohta, mis mõjutavad elukeskkonna turvalisust ja tervislikkust;
- kirjeldab õpikeskkonna mõju õpilase õpitulemustele.

Õppesisu:

- tervislik elukeskkond;
- tervislik õpikeskkond;
- tervis heaolu tagajana.

MINA JA SUHTLEMINE

Õpitulemused

Õpilane:

- analüüsib enda iseloomujooni ja -omadusi, väärtustades endas positiivset;
- mõistab enesehinnangut mõjutavaid tegureid ja enesehinnangu kujunemist;

- mõistab enesekontrolli olemust ning demonstreerib õpituatsioonis oma käitumise kontrolli.

Õppesisu:

enesesse uskumine. Enesehinnang. Eneseanalüüs. Enesekontroll. Oma väärtuste selgitamine.

SUHTLEMINE TEISTEGA

Õpitulemused

Õpilane:

- teab suhtlemise olemust ning väärtustab tõhusate suhtlusoskuste vajalikkust;
- kirjeldab erinevaid mitteverbaalseid suhtlusvahendeid ning nende mõju verbaalsele suhtlemisele;
- demonstreerib õpituatsioonis aktiivse kuulamise jt tõhusa suhtlemise võtteid;
- mõistab eneseavamise mõju suhtlemisele ning demonstreerib õpituatsioonis, kuidas oma tundeid empaatiliselt ja suhteid tugevdavalt väljendada;
- teadvustab eelarvamuste mõju suhtlemisele ja toob näiteid eelarvamuste mõju kohta igapäevasuhtluses;
- eristab ning kirjeldab kehtestavat, agressiivset ja alistuvat käitumist ning mõistab nende käitumiste mõju suhetele;
- teab, et ei ütlemine on oma õiguste eest seismine, ning demonstreerib õpituatsioonis kehtes tava käitumise võtteid.

Õppesisu

Suhtlemise komponendid. Verbaalne ja mitteverbaalne suhtlemine. Aktiivne kuulamine. Tunnete väljendamine. Eneseavamine. Eelarvamused. Kehtestav, agressiivne ja alistuv käitumine. Ei ütlemine ennast ja teisi kahjustava käitumise puhul.

SUHTED TEISTEGA

Õpitulemused

Õpilane:

- kirjeldab tõhusate sotsiaalsete oskuste (üksteise aitamise, jagamise, koostöö ja hoolitsemise) toimimist igapäevaelus;
- oskab abi pakkuda ning teistelt abi vastu võtta;
- väärtustab hoolivust, sallivust, koostööd ja üksteise abistamist;
- demonstreerib õpituatsioonis oskust näha olukorda teise isiku vaatenurgast ning väärtustab empaatilist suhtlemist;
- väärtustab sõprust kui vastastikuse usalduse ja toetuse allikat;
- kirjeldab kaaslaste mõju ja survet otsustele, mõistab otsuste tagajärgi;
- mõistab isiku iseärasusi, teadvustab soolisi erinevusi ja inimeste erivajadusi;
- nimetab ning väärtustab enda ja teiste positiivseid omadusi ning teadvustab soolisi erinevusi ja inimeste erivajadusi.

Õppesisu:

- tõhusad sotsiaalsed oskused: üksteise aitamine, jagamine, koostöö ja hoolitsemine. Sallivus enda ja teiste vastu. Hoolivus. Sõprusuhted. Usaldus suhetes. Empaatia. Vastutus suhetes. Kaaslaste mõju ja surve;
- erinevuste ja mitmekesisuse väärtustamine. Isikute iseärasused. Soolised erinevused. Erivajadustega inimesed;
- positiivsed jooned ja omadused endas ning teistes, nende märkamine.

OTSUSTAMINE JA KONFLIKTID NING PROBLEEMILAHENDUS

Õpitulemused

Õpilane:

- teab probleemide erinevaid lahendusviise ja oskab neid õpituatsioonis kasutada;
- kirjeldab erinevate lahendusviiside puudusi ja eeliseid ning mõistab nende tagajärgi;
- selgitab ja kirjeldab eri situatsioonidesse sobiva parima käitumisviisi valikut;
- selgitab konflikti häid ja halbu külgi ning aktseptib konflikte kui osa elust; 5) teab konfliktide lahendamise tõhusaid viise ja demonstreerib neid õpituatsioonis.

Õppesisu:

otsustamine ja probleemide lahendamine. Erinevate käitumisviiside leidmine probleeme lahendades. Tagajärgede arvestamine probleemilahenduses. Vastutus otsustamisel. Konfliktide olemus ja põhjused. Tõhusad ja mittetõhusad konfliktide lahendamise teed.

POSITIIVNE MÕTLEMINE

Õpitulemused

Õpilane:

- nimetab ja väärtustab enda ning teiste positiivseid omadusi;
- väärtustab positiivset mõtlemist.

Õppesisu:

Positiivne mõtlemine. Positiivsed jooned ja omadused endas ning teistes, nende märkamine.

Taotletavad õpitulemused II kooliastmel:

- suudab mõista inimühiskonna ajaloo ning nüüdisaja ühiskonnas toimuvate muutuste olulisi põhjusi ja tagajärgi;
- valdab esmast tulevikuvisioni;
- tunneb ning austab demokraatiat ja inimõigusi, järgib üldtunnustatud käitumisreegleid ning on seaduskuulekas, teab kodanikuõigusi ja -kohustusi ning tunneb kodanikuvastutust;
- huvitub iseenda, oma rahva, kogukonna ja maailma arengust, kujundab oma arvamust ning mõistab oma võimalusi olla aktiivne ja vastutustundlik kodanik;
- tunneb lihtsamaid uurimismeetodeid ja kasutab neist mõnda õppetöös; tunneb kultuurilist eripära ning suhtub lugupidavalt individuaalsetesse, kultuurilistesse ja maailmavaatelistesse erinevustesse juhul, kui need pole inimsusevastased;

- on omandanud teadmisi ja oskusi sotsiaalselt aktsepteeritud käitumisest ning inimeste vastastikustest suhetest, mis aitavad kohaneda eakaaslaste hulgas, kogukonnas ja ühiskonnas, väärtustades neid;
- on omandanud teadmisi ja oskusi enesekontrolli, toimetulekustrateegiate, enesekasvatuse, oma võimete arendamise, tervist tugevdava käitumise ja tervisliku eluviisi kohta ning väärtustab positiivset suhtumist endasse ja teistesse.